

KSENOPHON'UN *OIKONOMIKOS* ADLI ESERİNDE EVLİLİK VE KADINA YAKLAŞIM

Esra YALAZI*
Sultan Deniz KÜÇÜKER**

Öz

Eski Yunan toplumunun en küçük birimi olan oikos'un (evin) temeli evlilik ile atılırdı. Erkekler çoğunlukla politika, askerlik ya da tarım işleri ile uğraşırken, kadın daha çok oikos sınırları içinde varlığını sürdürmüş, evlilik yoluyla oikos'un devamlılığının bir parçası olan kadının yegâne görevi, çocuk doğurarak soyun devamının sağlanması olmuştur. Kadına salt üreme odaklı yaklaşan bu bakış açısı Eski Yunan'da evlilik kurumunun ve aile yaşamının da çerçevesini belirlemiştir. Ancak M.Ö.4.yy.da Yunan toplumunda yaşanan politik ve ekonomik değişimlerin oikos yaşamı üzerinde yarattığı etkiler, oikos içinde kadının etkinliğini artırarak kadını evin idaresinin ayrılmaz bir parçası yapmıştır. Bu yüzyılda edebi eserlerde oikos idaresi, evlilik ilişkisi ve kadınlar üzerine öncesine oranla artan bir ilginin olduğu gözlemlenir. Bu eserlerden en önemlisi olan Ksenophon'un "Oikonomikos" adlı eseri, kadını salt üreme odaklı gören bakıştan sıyrılarak, onu tüm görev ve sorumluluklarıyla oikos içindeki en önemli unsur haline getirmiştir. Kadını oikos üretiminin bir parçası olarak gören yaklaşımıyla Ksenophon evliliği de oikos'un kalkınmasını etkileyen yegâne ilişki olarak belirlemiştir. Bu çalışmada

* Ankara Üniversitesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. eyalazi@yahoo.com

** Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Öğr.Gör.Dr. denizucekiz@gmail.com

Ksenophon'un Oikonomikos adlı eserinde, evlilik ilişkisinin oikos açısından değerini ortaya koyan, Iskhomakhos ve karısı arasında geçen diyalog (Oec. VII-X) ayrıntılı olarak ele alınacak ve yazarın evliliğe yaklaşımı üzerinden kadına yaklaşımı ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda varsa yazarın çağındaki edebi gelenekle etkileşiminin gösterilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ksenophon, Oikonomikos, Oikos, Evlilik, Kadın, Ev İdaresi.

Abstract:

The Approach Of Xenophon Towards Woman And Marriage In The Oeconomicus

The base of the smallest unit of the antique Greek community, the oikos (house) was marriage. Men were mainly occupied with politics, army or agriculture, whereas women lived within the boundaries of the oikos. The main duty of the women, as a part of the continuity of the oikos through marriage, was to give birth and sustain the community through new generations. This attitude to the women based on breeding has drawn the framework of the institution of marriage and the family life. However the political and economic changes in the Greek community at the 4th century BC affected the oikos by increasing the effectiveness of the women and made them the main actor of house management. In this century an increasing interest is observed on the literary works about the management of oikos, marriage relationships and women. The most important one among such works, Ksenophon's "Oikonomikos" has distinguished women from the role of breeding to the most important actor in the oikos with all their duties and responsibilities. Attributing women with the production within the oikos, Ksenophon defined marriage as the sole relationship that affected the development of oikos. In this paper the dialog between Iskhomakhos and his wife (Oec. VII-X) that appreciates the value of marriage within oikos in Ksenophon's work Oikonomikos, will be dealt with in detail and the attitude of the author towards women through marriage will be tried to be made clear. In this it is aimed to show the author's interactivity with his age g literary legacies on this subject whether it exists.

Keywords: Xenophon, Oeconomicus, Oikos, Marriage, Woman, House Management.

Atina yasalarınca polis'in bireylerden değil, *oikos*¹'lerden oluştuğu kabul görmektedir² ve Platon başta olmak üzere özellikle M.Ö.4yy.da bazı antik dönem yazarlarının *polis*'i yönetmek ile *oikos*'u yönetmek arasında bağlar kurduğu görülür. Bu nedenle bazı antik kaynaklarda *oikos*'u idare eden aile reisi (οἰκονομος) ile *polis*'i (kent devleti) yöneten devlet adamları (πολιτικός) arasında paralellikler kurulduğu izlenir.³ *Polis*'in en küçük birimi olarak görünen *oikos*'lara yüklenen bu değer, *oikos*'un gösterdiği üretim faaliyetleri dolayısıyla *polis* ekonomisindeki etken rolü yatmaktadır. *Polis* ekonomisi açısından etken bir role sahip olan Yunan *oikos*'unun temeli ise evlilik ile atılırdı. Bu nedenle *oikos*'un temelini oluşturan evliliğin de, kadın ve erkeğin üretken birlikteliği ve kazanımları yoluyla *polis* ekonomisinde önemli bir yeri vardı. Bu öneminden ötürü evlilik ilişkisi ev idaresinin ayrılmaz parçalarından birini oluşturmuş ve Arkaik çağda Hesiodos'tan⁴ başlayarak Yunan edebiyatının önde gelen isimleri eserlerinde

¹ Yunancada "ev" anlamına gelen *oikos* (οἶκος) kelimesi ilk anlamıyla içinde yaşanılan konuta karşılık gelir, ancak daha geniş anlamıyla içinde yaşanılan evin kendisinin yanı sıra evin de içinde bulunduğu tarımsal araziye, içinde yaşayan bireyleri ve tüm çalışanları, sahip olunan hayvanları ve bu alanda üretilen tüm şeyleri kapsamaktadır. Pomeroy 1994: 31.

² Yunanlılarda *oikos*'un *polis*'i (kent devleti) oluşturan en küçük birim olduğuna inanılırdı. *Oikos*'ların birleşmesiyle köyler, onların da birleşmesiyle *polis*, yani en geniş anlamıyla devlet meydana gelirdi (Arist. *Pol.*, 1252b10-27).

³ Eski Yunan'da özellikle M.Ö.4.yy.in başlarında ev yönetimi ile devlet yönetimi arasında benzerlik gören bir anlayışa rastlandığı için, ev idaresi konusu, devlet yönetiminden bahsedilen bağlamlar içinde karşımıza çıkabiliyordu. Platon, *Devlet Adamı (Plt., 258e-259c)* ve *Yasalar (Leg., 690a)* ve *I. Alkibiades (Alc., 133e)* gibi eserlerinde bu konuya yer vermiş ve devlet adamını olduğu kadar aile reisini de kapsayan evrensel bir yönetme sanatının olduğunu ileri sürmüştür. Platon'un bu görüşüne karşı çıkan Aristoteles ise *Politika (Politica)* adlı kitabının girişinde devlet adamı ve devlet arasındaki ilişki ile aile reisi ve ev halkı arasındaki yönetim ilişkisinin aynı olmadığını hem büyüklük hem de nitelik açısından aralarında farklar olduğunu ortaya atar. Ancak tıpkı Platon gibi Aristoteles de *polis*'in *oikos*'tan geliştiğine inanır ve *polis*'i meydana getiren en önemli ve küçük birimi *oikos* olarak görmektedir, bu nedenle de evin idaresini *polis*'i tamamlayan parçalardan biri olarak düşünür. (Arist. *Pol.*, 1252a1-1253b4) Dolayısıyla *Politika* adlı eserinin 1. kitabında evin idaresinden ve bunun *polis* içindeki yerinden ayrıntılarıyla söz etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Brock 2013: 25-43. Konuya *oikos* kelimesinin ve türevlerinin anlam ilişkisi açısından baktığımızda da *oikos* ve *polis* arasında semantik bir ilişkiye rastlanır; ev idaresi ve devlet yönetimi için aynı fiil ve kelimelerin kullanıldığı görülür. Ayrıntı için bk. Nagle 2006: 15-18; Brock 2013: 25,36.

⁴ Hesiodos, *Opera et Dies (İşler ve Günler)* adlı eserinde kardeşi Perses'e çiftçilik konusunda öğütlerde bulunurken bir adamın öncelikle bir eve, bir kadına ve toprağını sürececek bir öküze ihtiyacı olduğunu söylemektedir (Hes. *Op.*, 405 "Οἶκον μὲν πρότιστα γυναικὰ τε βούν τ' ἀποτήρα..."). Ozan ayrıca evlilik konusunda bir takım telkinlerde de bulunur okuyucusuna: *Theogonia (Tanrıların Doğumu)* adlı eserinde, her ne kadar kadın soyunu erkekler için bir bela olarak görse de iyi bir karısı olmanın bir erkek için bu dünyada en büyük nimet, kötü bir kadınınsa erkek için en büyük mutsuzluk olduğunu söylemektedir (*Op.*, 703-6). Ozana göre evlilik, bir erkeğin yaşlılık günlerinde kendisine

oikos'un ve evliliğin önemine dolaylı olarak işaret etmişlerdir. Eserlerinde kadın soyuna karşı düşman bir tutum benimseyen ve evliliğin amacını soyun devamı için bir araç olarak gören Hesiodos, Arkaik çağdan itibaren Yunanlıların evliliğe ve kadına karşı üreme odaklı bir yaklaşım benimsemelerinde muhtemelen etkili olmuştur. Ancak M.Ö.4.yy.'da Peloponnesos savaşının sonuçlarının *polis* yaşamında ve küçük ölçekte de Yunan *oikos*'ları üzerinde yarattığı ortam, edebi kaynaklarda *oikos* yönetimine karşı ilginin artmasına ve dönem yazarlarının ev, aile yaşamı ve evlilik gibi konulara eserlerinde daha çok yer vermesine yol açmıştır. Bu yazarlar arasında Ksenophon, *oikos* idaresi üzerine döneminin en kapsamlı çalışmasını yazmış ve eserinde evlilik konusunu ele alırken, salt üreme odaklı yaklaşımdan belli bir oranda ayrılarak evlilik üzerinde yeni fikirler ve değerlendirmelerde bulunabilmiştir. Ksenophon'un eserine geçmeden öncelikle, evlilik ve kadının Yunan toplumundaki hukuki ve sosyal görünümüne genel olarak göz atıp, M.Ö.4.yy.'da yaşanan değişimlerin Yunan aile yaşamı üzerindeki etkisine kısaca değinelim.

Antik Yunan'da evlilik kurumunun yazılı yasalarda net bir tanımlaması yoktur, ancak sadece sözel bir akitten ibaret olduğu da düşünülmez.⁵ Patterson'a göre evlilik gelinin babası ile evlenecek erkek arasında kurulan kişisel bir anlaşmadır ve bu anlaşmanın tıpkı diğer anlaşmalar gibi yasal bir geçerliliği vardır (Patterson 1991: 51). Evlilik önce kadın ve erkeğin sözlenmesi ile başlar, bir çeşit evlilik akdi olarak nitelendirilen *enguē* (ἐγγύη) gelinin babası ile damat adayı arasında yapılan geleneksel ifadelerin yer aldığı sözlü bir anlaşmadır. Anlaşmada kızın babası damada, yasal çocuklarını doğurması için kızını verdiğini söyler ve akabinde kızı için ona vereceği çeyizin miktarını beyan eder. Damadın kızı ve çeyizi kabul ettiğini söylemesiyle anlaşma yapılmış olur (Men. Pk., 1012-1015).⁶ Bundan sonra *gamos* (γάμος) denilen bir çeşit düğün töreni gerçekleşir ve ardından *sunoikein* (συνοικεῖν) yani çiftlerin beraber oturması, birlikte yaşaması aşamasına geçilir.⁷ Böylece evlilik kurumu kurulmuş olur ve bir sonraki aşama artık çocukların dünyaya getirilmesi olacaktır. Evlendirilecek kızın evlilik anlaşması sırasında herhangi bir söz hakkı yoktur, çünkü eldeki kaynaklar Atina'da kadınların kendi yasal haklarını korumak için dahi bir *kyrios*'a (κύριος) yani bir vasiye ihtiyaç duyduklarını göstermektedir. Zira Atina yasalarında kadın *kyrios*'u olarak babasına, evlendikten sonra eşine;

bakacak ve öldüğünde de mallarının mirasçısı olacak bir evlada sahip olması için yapılmalıdır (*Theog.*, 600-607).

⁵ Blundell 1995: 122.

⁶ Baba: Kızımı yasal çocuklar doğursun diye sana veriyorum. Damat: Ben de alıyorum.

Baba: Yanında çeyiz olarak da üç talant veriyorum. Damat: Teşekkür ederim.

⁷ Blundell 1995: 122.

bunların olmaması durumunda oğluna ya da en yakın başka bir akrabasına bağımlı durumda olup daima bir erkeğin velayeti altındaydı.⁸ Dolayısıyla kadın evlilikle bir *kyrios*'tan başka bir *kyrios*'un himayesine geçmiş oluyordu. Kadının miras ya da evlendirilirken aldığı çeyiz (drahoma) yoluyla sahip olduğu malların yönetimi bile vasisine aitti. Çeyiz evlilik esnasında *kyrios*'u tarafından gelene verilen önemli bir varlık olarak kabul edilir, bir miktar para ya da taşınabilir mallardan oluşurdu. Kadının yeni *oikos*'una ekonomik katkısı da olan çeyizi aynı zamanada evliliğinin de ekonomik güvencesi olmuş oluyordu. Çünkü boşanma halinde erkek karısının evlenirken getirdiği çeyizi ona iade etmek zorundaydı.⁹

Yasal hakları bakımından kocasına bağlı, özgür erkek yurttaşların yararlandıkları herhangi bir politik haktan yoksun olan kadınların yaşamı genellikle *oikos* sınırları içinde geçerdi. Kadınlar bazı dini törenler, düğünler ya da cenazeler dışında dışa dönük sosyal yaşamdan uzak durur hatta kadınların evin dışında dolaşmaları bile pek hoş karşılanmazdı. *Oikos* içinde doğan ve yetişen gen kız, evleninceye dek onurunu ve *oikos*'unun onurunu korumak üzere yetiştirilirdi ve bu amaçla dış dünya ile ne kadar az iletişimde bulunursa karşılaşacağı riskler o derece azalır.¹⁰ Kadınların tecrit yaşamı ev içinde de korunuyor; kamusal yaşamda erkek ve kadın arasında çizilen kesin çizgi, bu kez *gynaikon* (γυναικῶν/γυναικῶνῆτις) ve *andron* (ἀνδρῶν) olarak haremlik selamlık şeklinde ev yaşamında mekâna bağlı olarak da kendini gösteriyordu. Kadınlar *gynaikon*¹¹ denilen evin kadınlara ait bu bölümünde başta yün eğirme ve dokuma olmak üzere tekstil işleri, yemek ve diğer ev işlerini gerçekleştiriyorlardı. Ancak ev içindeki bu tecrit yaşam varlıklı bir *oikos*'ta yaşayan evin dışındaki işleri yapabilecek kölesi bulunan kadınlar için geçerliydi. Yoksul bir *oikos*'u olan bir kadın ev işlerinin yanında tarla işlerini de yardım edebiliyor, hatta kendi evinin dışında çamaşırcılık, sütünelik, ebelik, tekstil işi, satıcılık ve tarım işçiliği gibi işlerde çalışabiliyordu. Kadınlar bazen çalışmak zorunda kalsalar da toplumda genel olarak onlardan beklenen onurlarını korumaları, *oikos* sınırları içinde sessiz ve tecrit bir yaşam sürmeleriydi. Bu durumu anlatması bakımından M.Ö.5.yy.'ın sonlarına tarihlenen Thukydides'in *Tarih*'inde, Perikles'in Cenaze Söylevi'nde ölen askerlerin eşlerine hitaben yaptığı konuşma örnek gösterilebilir. Thukydides, bu konuşmada bir kadın için en

⁸ Blundell 1995: 114.

⁹ Blundell 1995: 114.

¹⁰ Demand 1994: 9.

¹¹ *Gynaikon*, ev içerisinde caddeyle girişe uzak, kölelerle korunan ve dış dünya ile bağlantısı bulunmadığı anlaşılan kadınlara özgü bir bölümdür. Antik kaynaklar *oikos* içerisindeki kadına özgü aktivitelerin genellikle evin üst katında olduğunu işaret etse de bu bilgi *oikos*'ların ikinci katları ayakta kalmadığından arkeolojik olarak desteklenememektedir. Bk. Morgan 2010: 119.

büyük şanın, kadınların yaradılışlarından gelen mizaçlarından daha aşağı davranmamak ve erkekler arasında ne övgüde ne de yergide kendileri hakkında en ufak bir söz ettirmemek olduğunu söylemektedir (*Historiae*, 2.45.2). Yani kadının sadece *oikos* sınırları dışında görülmemesi değil, sosyal yaşamda adının bile geçmemesi kadından beklenen onurlu bir durum olarak ortaya konmuştur.

Ancak kadın ve evlilik konusunda yukarıda anlatılanlar daha çok Atina toplumu odaklıdır. Bu nedenle Sparta toplumuna da bir göz atmak da fayda var. Sparta, kadının konumu açısından diğer Yunan kentlerine göre daha farklı bir yapıya sahipti. Lykurgos yasalarının toplum içindeki erkek ve kadın rollerini iyice belirlediği Sparta'da, erkekler sadece askerlik işleriyle ilgilenir, evli erkekler bile bütün günlerini askeri işlere ayırdıklarından, pek çok erkek işini yapmak kadınlara düşerdi. Bu nedenle Sparta'da kız çocukları erkekler gibi kamusal bir eğitime tabi tutulur¹² ve bu eğitim devletçe desteklenirdi. Yani kamusal alanda erkekle kadın arasında bir nevi eşitlik vardı. Öyle ki kadınlar bedensel talimlerini erkeklerle yan yana üstelik çıplak biçimde yapabiliyor,¹³ güreş ve yarış gibi fiziksel yarışmalara katılabiliyor ve binicilik eğitimi de alıyorlardı. Kadının eğitimi tamamen sosyal bir gereklilik üzerine dayanıyor, örneğin aldıkları bedensel eğitim onların arazi denetimi gibi bir konuda işlerine yarıyordu.¹⁴ Kadının sosyal durumu göz önünde bulundurularak Sparta yasaları mülk edinme ve idaresi bakımından da kadına erkeğinkine yakın bir rol vermekteydi. Bu nedenle tüm dokuma işleri de kölelere yükleniyordu. Miras işi de Atina'da olduğundan farklı işliyordu: Erkek çocuğu olmayan bir *oikos*'un kız çocuğu tüm aile varlığını miras olarak alabiliyor, *oikos*'un mirasçısının bir erkek çocuğu olması durumunda da kız çocuğuna az da olsa pay veriliyordu.¹⁵

Tekrar Atina'ya dönecek olursak, evlilik kurumunun Atina toplumunda en büyük etkisi yurttaşlık yasasıyla olan ilişkiydi. Atinalı olmanın koşullarını belirlemek üzere M.Ö.451/450'de Perikles tarafından çıkarılan yasayla¹⁶, bir kimsenin Atina yurttaşı olarak kabul edilebilmesi için hem Atinalı babadan hem de Atinalı anneden doğmuş olması şartı aranmaya başlamıştı. Bu yasayla evlilik kurumu ön plana çıkararak, kadınlar yurttaşlık hakkı için önemli bir unsur oldular. Bu yasayla sadece Atina yurttaşının toprak sahibi olabilmesi de yine kadınları bu yasadaki ötürü ekonomik sistemin de bir parçası haline getiriyordu.¹⁷ Böylece Atina'da *oikos*'ların kendi başına ekonomik bir birim olarak varlıklarını sürdürebilmelerinin

¹² Xen. *Lac.*, 1.3, Pl. *Leg.*, 806; Plut. *Vit. Lyc.*, 14.

¹³ Blundell 1995: 152.

¹⁴ Fleck, Hanssen 2009: 235.

¹⁵ Fleck, Hanssen 2009: 231.

¹⁶ Ayrıntı bk. Patterson 2005: 278-283.

¹⁷ Blundell 1995: 119.

koşulu evlilik çatısı altında kurulmalarına bağlanmış oluyordu. Bu durum kadınların da zihinlerinde bir bilinçlenme yaratmış olmalı ki, Aristophanes'in *Lysistrata* adlı oyununda kadınlar korosunun "Kamusal işlerde benim de payım var, çünkü erkekleri doğuruyorum" (*Lys.* 651) sözleriyle bu etki gözlenebilmektedir. Diğer yandan, Peloponnesos Savaşı ile beraber Atina'da meydana gelen sosyal değişim, kadını toplum içindeki rolü üzerinde de etkili olmaya başlamıştır. Kadınların *oikos* içine ait olduklarına dair daha öncesinde kabul edilegelmiş olan ayırım, özellikle savaş döneminde şartlar dolayısıyla yumuşamak zorunda kalmıştı.¹⁸ Atina *polis*'inin savaş sonrası ekonomik ve politik bakımdan gerilemeye başlamasının kadının toplumdaki yeri üzerinde etkili olduğu¹⁹ hatta bu savaşın Atinalı kadınlar için bir dönüm noktası olduğu düşünülmektedir.²⁰

Savaş nedeniyle erkek ölümleri kadınlara oranla daha fazla yaşanıyor ve toplumda kadın nüfusunun sayısı erkeklere oranla daha da artıyordu. M.Ö. 415' de yaşanan Sicilya bozgunu ve 411'deki *Dekeleia* işgali Atina'da artık kadınların evlerinden çıkarak erkeklerin yaptıkları işlere el atmalarını zorunlu hale getiriyordu. Savaş sonrası yaşanan değişimler sadece Atina ile sınırlı değildi, Sparta'da da aile ve devlet yapısında ekonomik problemler ortaya çıkmış, pek çok Spartalı erkek yurttaşlık hakkını kaybetmiş ve nüfusta belirgin bir şekilde azalma yaşanmıştı.²¹ Peloponnesos savaşı sonrası geleneksel yaşam modelinde yaşanan gevşeme, M.Ö.4.yy. Atina edebiyatının belli başlı yazarlarının eserlerinde kadın rolüne ilgi göstermesine neden oluyor, hatta kadınlar için alışılmış edep ve terbiye ölçütlerinin kimi durumlarla yıkıma uğradığı görülüyordu.²² Atina ve Sparta'da yaşanan sosyo-ekonomik değişimlerin etkisi yazılı kaynaklarda da gözleniyordu. Kadın düşmanlığı ile ilgili ifadeler ve evlilik üzerine şikâyetlere başta Aristophanes'in kadın konulu oyunları olmak üzere²³, Orta ve Yeni Komedi'de rastlanması, Lysias, Demosthenes gibi hatiplerin hitabet örneklerinde ve özellikle yazıtlarda kişisel çekişmelerin, ekonomik

¹⁸ Öyle ki bu dönemde yaşanan ekonomik sıkıntılar dolayısıyla kimi soylu kadınların bile dışarıda iş aramak zorunda kaldıklarından söz edilmektedir: Blundell 1995: 145.

¹⁹ Blundell 1995: 75.

²⁰ Pomeroy 1975: 80-1.

²¹ Pomeroy 1994: 30-1.

²² Pomeroy 1975: 119, 80-1.

²³ Aristophanes'in *Ekklesiazusai*, *Lysistrata* ve *Thesmophoriazusai* adlı üç eseri de kadın konuludur. Peloponnesos savaşının getirdiği yıkım nedeniyle eserlerinde başkaldıran kadınlara yer veren ozan, savaşın aile ilişkilerinden ötürü kadınların başına açtığı dertler, kocalarını ve oğullarını kaybeden kadınların sıkıntılarını konu eder. Ozanın *Lysistrata* ve *Ekklesiazusai* adlı eserlerinde, kadınların yönetimi ele geçirmek arzusunda oldukları ve kamusal alan içine girmeye çalışarak erkek gibi davrandıkları alt üst olmuş bir dünya betimlenir. Bu eserlerde ev idaresi *polis* idaresine taşınmış, Atina her şeyin ortak olduğu kocaman bir ev gibi düşünülmüştür. Erkekler burada çocuksu bir konumda tutularak politik ve toplumsal rollerden uzak tutulmuşlardır. Pomeroy 1975: 113-115; Zamfir 2013: 190-1.

problemlerin ve şahsi çıkarların ön plana çıkması bu durumun örnekleridir.²⁴ Platon da söz konusu değişimlerden etkilenerek, *Devlet* ve *Yasalar* adlı eserlerinde kadının toplumdaki rolünü ve aile yaşamını yeniden tasarlayan daha özgürlükçü tasarımlara yer vermektedir. Ancak bu tasarımların tam anlamıyla gerçek yaşama değil, Platon'un idealize ütopyelerine ait olduğunun da altını çizmek gerekir. Dolayısıyla M.Ö. 4.yy.da yaşanan değişiklikler, özel yaşamaya yönelik artan bir ilgi doğurmuş ve böylece evlilik ve aile yaşamına yönelik edebi metinlerin de sayısında bir artışa neden olmuştur.

Ancak yine de Yunan yazılı kaynaklarında toplumda kadının değeri azımsayan ve görevini öncelikli olarak cinsel üreme ve çocuk doğurmaya indirgeyen Arkaik çağdan gelen yerleşik bir düşünce, zaman zaman karşımıza çıkmaktadır. Bunun çarpıcı örneğine Pseudo Demosthenes'e ait ve M.Ö.4.yy.'a tarihlenen *Neaira'ya Karşı* adlı mahkeme konuşmasında rastlarız.²⁵ Söz konusu konuşmada Atinalı erkeklerin nikâhlı karılarını gecelik ilişkilere giren kadınlardan nasıl ayırdıklarını görürüz:

*“Fahişeler (hetaira) haz için birlikte olduğumuz kadınlardır, odalıklar (pallake) ise vücudumuzun günlük bakımı içindir. Ancak karılarımız çocuklarımızın yasal taşıyıcıları ve evimizin sadık bekçileridir.”*²⁶

Evliliğin Atina toplumundaki yerleşik değerini ortaya koyan bu ifadeler, evliliğin kadının yasal bir biçimde doğurganlık işlevini gerçekleştirmesi ve yurttaş olarak kabul edilecek çocukları doğurması için oluşturulmuş bir kurum olarak görüldüğünü gözler önüne sermektedir.²⁷

²⁴ Pomeroy 1994: 30-1.

²⁵ M.Ö.4.yy.'ın sonlarına tarihlenen ve hatip Demosthenes'e ait olup olmadığı kesin olarak belli olmadığından, Pseudo Demosthenes adı altında gösterilen bu konuşmada, davacı Apollodoros'un Neaira adlı eski bir *hetaira*'ya ve onunla evlenmiş Stephanos adlı bir Atinalı'ya karşı sahte yurttaşlık suçlaması yer almaktadır. Apollodoros'un iddiasına göre, Korinthos'ta yabancı köle olarak fahişelik yapan Neaira adlı bu *hetaira*, köleyken doğurduğu çocuklarıyla birlikte Atina'ya gelerek, burada birlikte yaşamaya başladığı Stephanos adlı Atinalı yurttaşın yasal karısı olarak kendini göstermiş ve Perikles'in yurttaşlık yasasını çiğneyerek sahte yurttaşlık elde etmeye çalışmıştır.

²⁶ [Pseudo-] Dem., *In Neaeram (Neaira'ya Karşı)*, 59.122.

²⁷ Benzeri bakış açısını yansıtan eserleri tragedya da görmek mümkündür. Evlilik kurumuna ve kadına karşı yergi içeren Euripides'in Hippolytos karakterinin şu dizeleri de Yunan toplumunda evlilikte kadına doğurganlık odaklı bakışın altını çizmemize olanak sağlar. *“Ah Zeus, kadınları gün ışığına çıkarıp yerleştirmekle ne kötü bir hata yaptın. Eğer arzun insan soyunu devam ettirmek idiyse, bize kadınları eş olarak vermene gerek yoktu. Bunun yerine her bir erkek, parası değerince sana tapınaklarda altın, gümüş ya da tunçtan adaklar adayıp kendine bir evlat almalıydı. Böylece evlerimizde kadınsız yaşar giderdik.”* (Eur. *Hipp.*, 617-24)

Evlilik ve kadına bakışı açısından döneminde yeni fikirler ortaya atan ve çalışmamıza konu olan Atinalı komutan ve tarih yazarı Ksenophon (M.Ö. 427-355) ise M.Ö.4.yy.'da Yunan toplumunda yaşanan tüm değişimlere tanıklık etmiş ve söz konusu değişimleri eserlerinde yansıtmıştır. Peloponnesos savaşı sonrası Atina'da yaşanan değişimler önce onu, Genç Kyros'un emrinde Pers kralına karşı düzenlenen sefere katılmaya (M.Ö.401) itmiş, ardından sefer sonrası Atina'ya dönmeyip Sparta kralı Agesilaos'un ordusunda Asya seferine katılmıştır. Katıldığı bu seferler nedeniyle M.Ö.396-5 tarihlerinde Atinalılarca sürgün cezasına çarptırılan²⁸ Ksenophon'a Spartalılar tarafından Olympia yakınlarındaki Skillus'ta bir çiftlik tahsis edilmiş ve yazar pek çok eserini burada kaleme almıştır.²⁹

Ksenophon, özellikle Atina, Pers ve Sparta toplumlarıyla yakın ilişkisi ve buralarda kamusal ve özel yaşamda kazandığı tecrübeleri sürgün yıllarında yazıya dökmüş, çalışmalarında tarihi olayların yanı sıra devlet idaresi ve ev idaresi gibi konuları ele almıştır. Ksenophon, Skillus'da geçirdiği sürgün yıllardaki çiftlik yöneticiliği deneyiminin de katkısıyla ev idaresini konu ettiği *Oikonomikos*³⁰ adlı eserini yazmıştır. *Oikos*'un yönetimi ile *polis*'in yönetimi arasında benzerlikler olduğu bakış açısını eserine yansıtan³¹ Ksenophon bu eserini, tamamen ev idaresi ve ev idarecisinin nasıl olması gerektiğini konusuna ayırmış ve bu çalışma, konu üzerine yazılmış ilk derli toplu didaktik el kitabı niteliği kazanmıştır.³² Yapıt; kırsaldaki yaşamı, çiftliği de içine alan hanenin yönetimini, hanede yaşayan kadın ve erkeğin evlilik yaşamlarını ve görevlerini, gelir ve giderlerinin idaresini, tarım işlerini, kölelerinin yönetimini ve görevlerini ele almaktadır.

Ksenophon'un Sokratik diyalog şeklinde yazdığı *Oikonomikos*'unda adlı eserinde; temel vurgu iyi bir ev idarecisinin nasıl olması gerektiği

²⁸ Sürgün cezası hakkındaki tartışmalar için bk. Pomeroy 1994: 4 n.9; Anderson 1974: 148-149; Gray 2010: 13.

²⁹ Pomeroy 1994: 3-8.

³⁰ Türkçeye *Ev İdarecisi* ya da *Ev İdaresi Üzerine* şeklinde çevirebileceğimiz *Oikonomikos* kelimesi, *oikonomos* (ev idarecisi, aile reisi, kahya) ve *-ikos* ekinde (birşeyde beceri, çalışma, ilgili olma gösteren ek) türemiştir. *oikonomos* kelimesi de *oikos* (ev) ve *vomos* (yasa, gelenek) kelimelerinden türer, *vomos* kelimesi *vemō* (yönetmek, düzenlemek, bölüştürmek) fiilinden gelmektedir. Kelime hakkındaki daha detaylı açıklama için bk. Pomeroy 1994: 213.

³¹ Ksenophon da tıpkı Platon gibi devlet yönetimi ile ev idaresi arasında benzerlikler kuruyor, eserinde iki yönetim şekli arasında karşılaştırmalar yapıyordu. Brock 2013: 25; Lu 2014: 243.

³² Antisthenes'in de *Περὶ νόμης οἰκονομικός* (Zafer üzerine: ev idaresi işleri) adlı ev idaresi konusunu ele aldığı başlığından anlaşılan bir eseri olduğunu, Laerteli Diogenes'ten öğreniriz (Diog. Laert. 6.16). Ancak bu eserden günümüze adından başka bir şey kalmamıştır. Bu nedenle Ksenophon'un eseri başlı başına ev idaresi üzerine yazılmış ilk eser olarak kabul edilir. Pomeroy 1994: 213.

üzerine yoğunlaştırırken, yazar bu idarenin gerçekleşmesinde kadına önemli görevler yükleyerek onu ön plana çıkarır. Ksenophon kadını aile reisi ile neredeyse eşit konuma getirerek *oikos*'un yönetiminde erkek ve kadının işbirliği odaklı bir ev yönetimi biçimi ortaya koyar. Bu yönüyle eser, aynı zamanda evlilik ve kadın-erkek ilişkileri üzerine elimizdeki en kapsamlı ilk çalışma olmuştur. Bununla birlikte Ksenophon'un çağdaşı ve ardılı başka yazarların da ev idaresi ve bu idare içinde kadın-erkek ilişkilerine eserlerinde yer verdikleri bilinmektedir. Örneğin Platon'un *Devlet* adlı eserinin V. kitabında erkek ve kadın bekçilerin eğitimini anlattığı kısımda ve *Yasalar*'ın VIII. kitabında kadınlara ve evliliğe dair bazı görüşlerini anlatır. Ksenophon'dan sonra Aristoteles ise, *Politika* adlı eserinin 1. kitabında polis'in bir parçası olarak gördüğü *oikos*'u ve onun yönetimini incelerken; *oikos* içindeki yönetim ilişkilerine, karı-koca ve çocuklar arasındaki aile ilişkilerine değinmekte, dolayısıyla evlilik üzerine bilgilere de yer vermektedir(1253b1-11;1259a37-1260b209)

Ksenophon'un Oikonomikos'unu hem ev idaresi hem de evlilik ilişkisi bağlamında konu bütünlüğü bakımından en fazla örnek alan çalışma ise Pseudo Aristoteles'in *Oeconomica* adlı eseri olmuştur. Bu çalışma da tıpkı Ksenophon'un eseri gibi kadın ve erkeği *oikos*'u oluşturan önemli unsurlar olarak belirleyip kadın-erkek arasındaki ilişkiyi ev idaresinin önemli bir parçası olarak görmektedir (1343a23-25). Üç kitaplık bu çalışmanın III. Kitabı ise tamamen çift arasındaki ilişkinin ahlaki yönünü ele alır ve sağlıklı bir evliliğin sürdürülebilmesi için eşlerin izlemeleri gerek ilkeleri Ksenophon'dan yaklaşık 500 yıl sonra ise (M.S. 2. yy.) Plutarkhos'un yeni evli damat ve gelinlere öğütler vermek üzere yazdığı *Gamika Parangelmata* adlı eserinde de yine evlilik konusunun işlendiğini biliyoruz.

Ksenophon'un *oikos* yönetiminde ön plana çıkarttığı kadın-erkek ilişkisi, Antikçağ'daki kadınla ilgili yapılan modern çalışmalarda ilgi odağı olmuş ve Ksenophon'un bu eseri antik çağda kadını ve aileyi ele alan temel referans kaynaklarından biri olmuştur. Eserde anlatılanlar, Klasik Atina dünyasının aile yaşamına, kadın erkek ilişkilerine evliliğe ve özellikle de kadının evlilik içindeki rolüne ışık tutmaktadır. Modern çalışmalarda *Oikonomikos*'a yapılan göndermelerde³³, evlilik ve kadınla ilgili konu edilen bir bilgiye örnek vermek amacıyla esere başvurulmuş, *Oikonomikos*'ta evlilik ve kadının *oikos*'taki rolüne ışık tutan kesitin tamamını (*Oec.* 3.10-15; 7.1-10.13) ele alan karşılaştırmalı bütüncül bir çalışmaya pek yer

³³ Kitaplar arasında öne çıkanlar: Pomeroy 1975; Pomeroy 1994: 31-67; Blundell 1995: 120, 140, 143; Cox 1998: 70, 130-132, 134,136, 166; Foxhall 2013: 33, 55, 75-6, 115-6, 119; Maclachlan 2012: 59, 65, 96 Campbell (ed.) 2003: 118-9. Makaleler arasında, Oost 1978: 225-236; Brock 1994: 336,338, 340, 345; Sutton 2004: 328-29,332, 337, 346.

verilmemiştir.³⁴ Bu nedenle çalışmamızda, Ksenophon'un eserinde *oikos* bağlamında evli bir kadının niteliklerinin ve sorumluluklarının neler olduğu incelenerek, kadına yaklaşımı evlilik ve *oikos* bağlamında bir bütün olarak ele alınarak, kadının Ksenophon tarafından ortaya konulmaya çalışılan değeri başka antik kaynaklar da yeri geldiğinde göz önünde bulundurularak karşılaştırılmalı bir şekilde incelenmeye çalışılacaktır

Öncelikle, *Oikonomikos* adlı eserde Ksenophon'un evlilik ve kadın konusunu hangi bağlam içinde ele alacağını ve evli bir kadının ev idaresindeki rolünün eserde hangi çerçeve içinde anlatılacağını özetleyelim ve daha sonra evlilikte kadın-erkek ilişkisinin anlatıldığı kesitleri detaylı olarak inceleyelim. Anlatı, Sokrates ve Kritobulos arasında ev idaresinin ne olduğu ve neleri kapsadığı üzerine bir genel bir diyalog ile başlar. Diyalogda evlilikte kadın-erkek ilişkisine geçmeden önce, eserin temel vurgusu olan *oikos*'un gönencinin nasıl arttırılacağı ve zenginliğin gerçekte ne olduğu konuları üzerine tartışılır (*Oec.* 1-3.9). Daha sonra *oikos*'ta gönencin arttırılmasında kadının da etkili olduğuna değinerek evlilikte kadın erkek ilişkisine kısaca değinilir (*Oec.* 3.10-12). Bu konuşmanın devamında ise konu, *oikos*'un gönencini arttırmada uğraşılacak en iyi uğraş olan çiftçiliğe gelir. Sokrates, ev idaresi konularında deneyimli olmadığı (*Oec.* 2.11-14) ve çiftçilikten de gözlemleri dışında pek anlamadığı (*Oec.* 15.8) için Kritobulos'a bu konularda iyi bir örnek göstermek ister. Sokrates ve Kritobulos arasında bu noktaya (*Oec.* 1-6) dek devam eden konuşma kesilir ve Sokrates'in tanınmış bir Atina beyefendisi olan Iskhomakhos'tan işitmiş olduğu bir konuşma eserin bitimine değin devam eder (*Oec.* 7-21). Iskhomakhos ile karısı arasında evlilikleri üzerine geçen söz konusu konuşmada (*Oec.* 7-10), iyi bir ev idaresinin gerçekleşebilmesinde kadına düşen vazifeler ve evlilik ilişkisinde kadının rolü anlatılır. Buna göre, eşinin başlıca yardımcısı (*συνεργός*) olan kadın, evin idaresini onunla paylaşmakta hatta, idarenin büyük kısmını üzerine almaktadır. Bu bağlamda yazar, eserde ikincil vurgu olarak evin gönencinin arttırılmasında kadının rolüne odaklanır; evin idaresi çerçevesinde birbirini tamamlayan ideal çifti ve evlilik ilişkisini ortaya koymaya çalışır.³⁵

³⁴ Bk. Dipnot 8. Pomeroy'un "Xenophon Oeconomicus: A Social and Historical Commentary" adlı 1994 yılında yaptığı çalışma konu hakkında en kapsamlı monografi olmakla birlikte, bir açıklama kitabı olması nedeniyle *Oikonomikos* adlı eserin yer verdiği konuların tamamı ele alınmış ve ayrıntılı olarak incelenmiştir. Pomeroy, bu çalışmada Ksenophon'un evlilik ve kadına dair tutumuyla ilgili özgün yanlarını da işlediği konu başlıkları içinde yer yer vurgulamıştır. Çalışmamızda da büyük ölçüde Pomeroy'un söz konusu çalışmasından yararlanılmıştır.

³⁵ Sokrates, diyalogda dikkat çekilen ideal çift ve evlilik bakımından da örnek olacak biri değildir. Ksenophon'un *Şölen* adlı diyalogunda Antisthenes, Sokrates'in karısını geçmişte

Şimdi, eserde kadın-erkek ilişkisine dair bahsin ilk nasıl açıldığına bakalım: Kritobulos Sokrates'ten kendisine ev idaresini ve *oikos*'unun kazancını nasıl arttırabileceğini öğretmesini isteyince, Sokrates sözü ev idaresinde kadın ve erkek arasındaki ilişkiye getirmiştir. *Oikos* açısından maddi bir yarar-zarar doğuran bu ilişki Sokrates'e göre şu şekilde belirlenir: "...Kimileri *oikos*'larının gönencini arttırmak amacıyla nikahlı karılarına tıpkı kendi yardımcıları (*συνεργός*) gibi muamele de bulunurlar, kimileri de karılarına öyle muamelede bulunurlar ki bundan dolayı epey zarar görürler." (*Oec.* 3.10.1-6) *Oikos*'un maddi esenliğini evlilikte kadına verilen rolle ilişkilendiren bu yorum, kadına ev idaresinde ve ekonomisinde kocasının yardımcısı rolü yükleyerek onu etken bir statüde göstermiş oluyordu. Sokrates akabinde Kritobulos'a kendi karısıyla olan ilişkisini sorgulatarak, Klasik Atina sosyal yaşamında kadına ve evliliğe dair genel bilgileri ortaya koyar. Buna göre, Atinalı bir genç kız kocası ile evlendiğinde hala çocuk denecek yaşta, muhtemelen aralarındaki yaş farkından dolayı kocasıyla sohbeti asgari düzeyde, olabildiğince çok az şey görüp duymuş, dolayısıyla evi çekip çevirme konusunda herhangi bir deneyim kazanmamış durumdadır (*Oec.* 3.12-13). Genç kız evlendiğinde kocasının eğitiminden geçerek, bu yolla evi idare edebilmek için gereken bilgi ve deneyimi kazanacaktır (*Oec.* 3.11.4-6). Çünkü *oikos*'un sorumluluğunu üstlenecek genç kadın, evlendiğinde henüz doğru ve yanlış birbirinden ayırt edecek olgunlukta değildir. Sokrates'e göre, nasıl ki bir koyun kötü durumda olduğunda bunun suçlusu çoban, bir at da hırçınlık gösterdiğinde bunun sorumlusu da biniciyse aynı şekilde kadın da ev yönetiminde başarısız olduğunda bundan onu eğitmeyen kocası sorumludur (*Oec.* 3.11.1-7).³⁶ Dolayısıyla kadının alacağı eğitim çok önemlidir; çünkü kocanın eğitiminden geçecek kadın, kocasının evi emanet edip güveneceği en önemli kişi olacaktır (*Oec.* 3.12.2-3).

Sokrates, evlilikte kadının eğitiminin önemine işaret edince,³⁷ bu noktada Kritobulos'un ilgisi, "İyi bir hanımı sadece kocası mı eğitir?" sorusuyla (*Oec.* 3.14) kadının eğitiminin kimin tarafından verildiğine

yaşamış ve gelecekte var olacak kadınlar arasında en şirret olanı diye tarif etmekte ve onu eğitmekte Sokrates'in başarılı olamadığını vurgulamaktadır (*Xen. symp.* 2.10). Danzig 2003: 58,620.

³⁶ Yunan edebi eserlerinde kadınların hayvanlarla karşılaştırılması kökleri Amorgos'lu Semonides'in (M.Ö.7.yy.) şiirlerine kadar uzanan yaygın bir kullanımdır. Amorgoslu Semonides, kadınları anlatan ünlü şiirinde kadın soyunu hayvanlara dayandırarak çeşitli hayvanlara benzettiği on çeşit kadın tipi sınıflandırır. *Frag.* 7.

³⁷ Ksenophon Şölen adlı eserinde de kadının eğitilebileceğinden söz eder. Kadınların zekâ ve bedensel güç dışında erkeklerden aşağı kalır yanı yoktur ve erkekler karılarının neyi bilmelerini istiyorlarsa o yönde cesaretle eğitmelidirler (*symp.* 2.9).

çevrilir. Sokrates bu noktada, Aspasia örneğini³⁸ vererek aslında kendi kendini eğiten kadınların da olabileceğine yönelik bir izlenim uyandırarak (*Oec.* 3.14), sorunun cevabını geçiştirir. Sokrates' e göre kadın, *oikos*'ta kocasına iyi bir eş başka bir deyişle iyi bir ortak (κοινωνός) olduğunda, evde gönence ulaşmada kocasına tam olarak denk olacaktır (*Oec.*3.15.1-3). Şöyle ki, evin kazancı çoğunlukla erkeğin çalışması yoluyla eve girer ancak bu kazancın çoğunluğu yine kadının tasarrufunda harcanmaktadır (*Oec.*3.15.3-5). Dolayısıyla gelir ve gider dengesinin ayarının kadında olacağı sonucunu çıkarmak olasıdır. Bu işi tam anlamıyla yapabilmesi de şüphesiz kadının eğitimine bağlıdır. Sokrates kadın ve erkeğin *oikos*'da kendilerine düşen vazifeleri tam olarak yerine getirdiklerinde *oikos*'ların zenginleşeceğini, aksi durumda ise *oikos*'ların fakirleşeceğini sonucuna varır (*Oec.*3.15.5-6). Böylece Ksenophon, erkek ve kadın arasındaki ilişkiyi *oikos* temelinde kurulmuş bir ekonomik birliktelik, başka bir deyişle bir ortaklık olarak göstermektedir. Bu ortaklıkta eşler görevlerini doğru bir şekilde yerine getirdiklerinde *oikos* 'un kazancı bakımından birbirine denk görülmektedirler.

Diyalogun devamında Kritobulos, iyi bir ev idaresine ulaşmada kendisine yol gösterecek bilgiyi öğretmesi konusunda Sokrates'in yönlendirmesini isteyince (*Oec.*4.1), Sokrates önce iyi bir ev idaresi ve evin zenginliğini arttırmada çiftçiliğin en iyi uğraş olduğunu belirtir (*Oec.* 5.1-17). Daha sonra da kendisi bu konularda deneyimli olmadığı için başka bir kimseyi örnek göstermek ister. Sokrates'in başvuru kaynağı, o günün

³⁸ Pomeroy'a göre Aspasia örneğinin verilmesinin nedeni, bir kadının kocası olmadan da evi idare etme işini kendi başına kavrayabileceğini göstermek içindir. Atina'ya Miletos'tan gelmiş bu ünlü *hetaira* (hanım arkadaşı), Perikles'in hanım arkadaşı olmuş, ona bir oğul doğurarak Perikles'le birlikte yaşamıştı. Sokrates ve çevresinden büyük ilgi gören bu kadın politika ve hitabet konularında da oldukça bilgili olduğu bilinen, M.Ö. 5. yy. Atina'sının en önde gelen yabancı kadınıdır. İyi ailelerin genç hanımlarını ya da *hetaira*'ları yetiştirdiği bir okulu olduğu da hakkındaki rivayetler arasındadır (1994: 232-234; 1995: 89-91). Genç hanımları Ksenophon'un evlilik ilişkisi içinde ev idaresi eğitimini anlattığı bir kısımda öğüt alınacak kişi olarak Aspasia'dan bahsetmesi belki de bu kadın hakkındaki rivayetleri doğrular. Plutarkhos'un anlattığına göre (*Perikles*, 34.3-6), Sokrates ve çevresi eşleriyle birlikte hitabetini dinlemek için sık sık Aspasia'nın evine ziyarete giderlermiş. Athenaios *Deipnosophistai* adlı eserinde hitabet konusunda Aspasia'nın Sokrates'i de etkilediğini bildirmekte (V.219b-c), Plato *Meneksenos* adlı diyalogunda Perikles'in ünlü Cenaze Söylevi'ni Aspasia'nın yazdığını söylemektedir (*Mx.* 235e-236c). Aspasia'nın Ksenophon üzerindeki etkisini ise Cicero'nun *De Inventione* adlı eserinde Aeschines'in kayıp Aspasia diyalogundan aktardıklarından öğreniriz. Cicero'nun anlattıklarına göre bu diyalogda Aspasia, Ksenophon ve eşini sahip olmadıkları şeylere duydukları yoksunluklar üzerinden bir sorgulamaya tabi tutarak, her ikisinin de yeryüzünde daha iyi eşler olduğunu düşünmekten vazgeçemedikleri sürece aradıkları *en iyi eş*'in yoksunluğu içinde öleceklerini onlara göstermeye çalışır. (*inv.* I.31.51-53) Aspasia hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Glenn 1991: 180-199.

Atina'sında hem iyi bir çiftçi hem de *kalos kagathos* yani doğru düzgün bir beyefendi olarak tanınan Iskhomakhos³⁹ adlı kişidir (*Oec.*6.17).

Diyalogun bu noktasında Ksenophon, Kritobulos ve Sokrates arasında geçen konuşmaya ara verip, diyalogu Iskhomakhos ve Sokrates arasında devam ettirecektir: Sokrates Zeus Eleutherios Stoa'sında bir gün Iskhomakhos'a rastlamış (*Oec.*7.1), hep meşgul gördüğü ve teninin renginden de evde hiç vakit geçirmediği anlaşılan bu adamın nerede, ne işler yaparak bu sığfata layık bulunduğunu kendisine sormuştur (*Oec.*7.2). Iskhomakhos da evde vakit geçirmediğini, kent içinde tanınmasını sağlayan savaş gemisi donatmak ve koro masrafı üstlenmek gibi belli başlı görevlerle uğraştığını ve bunlara vakit ayırabilmesinin nedeninin evin idaresini çok yetenekli karısına bırakması olduğunu söylemiştir (*Oec.*7.3). İşte tam da bu noktadan sonra Iskhomakhos'un karısı diyalogda bir anda konuşmanın ilgi odağı olur ve evin idaresini üstlenen bu kadının evlilik yaşamı ve görevleri *oikos* açısından önemi bakımından ortaya konulmaya başlar.

³⁹ Ksenophon'un ev idaresinin nasıl olması gerektiği konusunu diyalogda doğrudan Sokrates'e değil de, tanınmış bir Atinalı olan Iskhomakhos'dan işittiklerine dayanarak Sokrates'e anlattırması konusunda çeşitli yorumlar vardır. İlk akla gelen Sokrates'in evi yönetme, zenginlik ve karısıyla ilgili konularda pek de saygın olmayan bir ün sahibi olduğundan (*Xen. Oec.* 2.11-14; *symp.* 2.10), onun ev idaresi konularında vereceği nasihatlerin Kritobulos'a inandırıcı gelmeyecek oluşudur. Ancak Ksenophon'un Sokrates'in karşısına ev idaresi işlerinde ve saygınlık bakımından onun tam zıttı olarak çıkardığı Iskhomakhos karakteri hakkında da farklı yorumlar mevcuttur: karakterin kurmaca bir kişilik ya da Ksenophon'un bir alter ego'su (öteki ben'i) olması ya da Atinalı tarihsel bir kişiliğin yansıması olması muhtemeldir. Iskhomakhos karakterinin tarihsel bir kişiliğin yansıması ve Andokides'in *Περὶ τῶν μυστηρίων* (Sırlar üzerine) adlı eserinde bahsi geçen kişi ile aynı Iskhomakhos olduğu düşünüldüğünde, diyalogda ev idaresi konusunda örnek adam olarak seçilmiş bu kişinin aslında bu konuda pek de başarılı olmadığı ve kazanmış olduğu ünün de güvenilir olmadığı ortaya çıkar. Iskhomakhos'un karısının adı bir skandala karışmış, Khryssilla adındaki söz konusu bu kadın, Iskhomakhos'un ölümünden sonra onunla olan evliliklerinden doğma kızının kocası olan Kallias'la birlikte yaşamaya başlamış hatta Kallias'tan bir oğul sahibi bile olmuş ve bu yüzden kızı intihar etmiştir. Davies 1971: 265-267; Pomeroy 1994: 259-263. Tarihsel kişiliğin kullanıldığı doğruysa o zaman Ksenophon böylesi bir kişiliği diyalogda neden rol model olarak kullanmıştır. Danzig'in bu konudaki yorumu, Iskhomakhos karakterinin seçiminin bilinçli bir hareket olduğu, Sokrates'inki yerine Iskhomakhos'un gibi saygın bir yaşamı örnek alan Ksenophon'un bu diyalogu, Sokrates tarzı bir yaşam biçimine karşı bir apologia (savunma/özür yazısı) olarak yazdığı şeklindedir (2003: 57-76). Pomeroy ise konuya farklı ihtimallerle yaklaşır: Ksenophon söz konusu skandaldan önce Atina'dan ayrıldığı için olaydan haberi olmamış olabilir. Bir başka ihtimal, Ksenophon'un Iskhomakhos'u seçmesinde onun bir zamanlar evliliği ve zenginliği ile tanınmış bir adam olmasının etken olduğudur, hatta daha sonraki skandal düşünüldüğünde diyalogun geçmiş ve bugün arasında nostaljik bir vurgu taşıdığı şeklinde de yorumlanabilir (1994: 263-4).

Sokrates, bu noktada Iskhomakhos'u sözü geçen yetenekli karısı ve evliği hakkında konuşturabilmek için, daha önce Kritobulos'un iyi bir eşin eğitimi hakkında kendisine sorduğu soruyu (Oec.3.14) bu kez o Iskhomakhos'a yönelir. "Karını olması gerektiği gibi olsun diye bizzat sen mi eğittin, yoksa karın sen onu ana babasından aldığı evi çekip çevirme konusunda üzerine düşenlerini yapmayı biliyor muydu?" (Oec.7.4)

Iskhomakhos'un bu soruya cevabı, daha önce Kritobulos'un karısı hakkında Sokrates'in söylediklerini hatırlatır (Oec.3.13). Iskhomakhos'la evlendiğinde genç karısı henüz on beşinde bile değildir, evlenmeden önceki yıllarını olabildiğince az şey görüp duysun ve konuşsun diye gözetim altında geçirmiştir (Oec.7.5). Karısının ailesinden aldığı bilgi sadece yün ve elbise dokuma üzerinedir. Bunun yanı sıra, ailesinden iştahını kontrol etmede de oldukça iyi bir terbiye almıştır (Oec.7.6).

Dolayısıyla kocasının evine adım atan genç kız evlenmeden önce, yaşamını Yunan kadınları hakkında daha önce anlattığımız şekilde *oikos* sınırlarında tecrit bir yaşam içinde geçirmiş ve *oikos* dışındaki dünyayla ilgili bir yaşam deneyimi olmamıştır. Bu nedenle kadının eğitimi evlendiğinde kocasının rehberliğinde başlayacaktır.⁴⁰ Iskhomakhos'ın karısının 14-15 arasında olan evlenme yaşının toplumdaki sosyal normlara uygun olduğunu ve daha önce Sokrates'le Kritobulos arasında geçen konuşmadaki (Oec. 3.13) evlilik yaşıyla aynı olduğunu görürüz.⁴¹ Ev idaresi

⁴⁰ Kadınların evlendiklerinde annelerinden öğrendiklerinin yanı sıra evi çekip çevirme konusunda kocalarının eğitimine ihtiyaç duymaları fikri, kaynağını Ksenophon ve yakın çağdaşı Platon ve Aristoteles'in eserlerinde bulur. Söz konusu bu düşünce Ortaçağın dinsel öğretici el kitaplarına taşınmış. Hıristiyan evlilikleri ve kadınlar üzerine yazılan öğretici kitaplarda kadının ev eğitiminin yanında dini ve ahlaki eğitimi bakımından da kocasına ihtiyaç duyduğunu ortaya koyulmuştur. Erasmus, More ve Vives gibi düşünürlerin eserlerinde bu etkiyi görmek mümkündür. Özellikle Erasmus Hıristiyan Evlilik Kurumu adlı eserinde erkeklerin bakire genç kız ya da dul bir kadınla evlenme konusundaki tercihlerinde bazılarının Ksenophon'un Iskhomakhos'u gibi davrandığını söyler. İffet, ölçülülük ve her şeyi öğrenme konusunda hevesli olma dışında baba evinden hiç bir şey getirmeyen bakire kızlarla evlenmenin daha iyi olduğunu düşünen erkekler, tanrının da yardımıyla kendi yaradılışlarına uygun şekilde eşlerini eğitirler. Kadınlarını eğitime işini bir angarya olarak görenler ise dul bir kadın olarak zaten şekillenmiş olan bir kadınla evlenmeyi seçerler. Cousins 2004: 214, 219, 221.

⁴¹ Genç kızların evlenme yaşı konusunda, en erken kaynağımız Hesiodos'tur. *İşler ve Günler* adlı eserinde ozan, erkeklere evlilik ve kadınlarla ilgili öğütlerde bulunur. Hesiodos'a göre; "Bir erkeğin yaşı otuzuna gelince evlenmeli kendine ergenliğinin beşinci yılında kız oğlan kız bir eş bulmalıdır ki böylece erkek onu istediği yola sokabilsin" (Hes. Op. 695-99). Hesiodos'un öğüdünden, kızlar için ergenliğin on üç yaş civarı olduğu hesaba katıldığında evlilik yaşının on sekiz yaş civarı olduğu anlaşılacaktır. Ancak bu yaş genel uygulamayı muhtemelen yansıtmamaktadır. Hesiodos evlenilecek kızın bakire olmasının altını özellikle çizer. Evlenirken bakireliğinden ötürü daha saf olan bu genç kızın karakterinin, erkeğin değerleri doğrultusunda şekillendirilmesi ve alışkanlık ve davranışlarının da

hakkında yazan diğer yazarlara baktığımızda, Platon *Devlet*'inde evlilik yaşını vermemekte ancak çocuk doğurma yaşı olarak 20 ile 40 yaş arasını göstermektedir (*Resp.* 5.460e-461a). Aristoteles ise, kadınlar için ideal evlilik yaşının 18 olduğunu (*Pol.* 1335a) söyler. Iskhomakhos'un karısının evlenme yaşı bu kadar küçük olunca, otuzlu yaşlarındaki kocasının vereceği eğitime daha kolay adapte olabiliyor ve genç kızın karakteri kocanın değerleri doğrultusunda şekillenebiliyordu. Diğer yandan Platon'un *Devlet*'inin 5. kitabında bekçi sınıfını oluşturan kadınların eğitimi, Ksenophon'daki gibi anne-babaya ya da kocaya mahsus değildi; erkeklerle aynı eğitimi alan kadın, profesyonel hocalar tarafından *oikos* dışında eğitilmektedir.⁴² Aristoteles ise kadın ve çocukların eğitiminin devletin anayasası çerçevesinde verilmesi gerektiğini söylese de bu eğitimin içeriği hakkında bir şey açıklamamaktadır (*Pol.* 1260b). Pseudo Aristoteles de bir erkeğin çocuklarının iyi bir soydan gelmesini istiyorsa karısının eğitimini asla ihmal etmemesi gerektiğini söylemektedir (*Oec.* 2). Ancak onun kastettiği eğitim daha çok ahlak kuralları çerçevesinde ve erkeğin davranışları bakımından karısına rol model olduğu bir eğitimidir.

Kadın eğitiminin detaylarını öğrenmek için Ksenophon'un diyaloguna geri dönelim. Sokrates'in bir sonraki hedefi, Iskhomakhos'tan karısını ev idaresinde işin ehli yapacak eğitimi vermeye ilk neyle başladığını öğrenmektir. Iskhomakhos'un karısı ise zaten bu eğitimi almak için oldukça heveslidir. Hatta bu işe başlamadan önce karı koca muvaffak olmak için tanrıların yardımını bile dilerler. (*Oec.* 7.7-9) Iskhomakhos karısını eğitmeye önce ona soru sormayla başlayacaktır. Ancak onu sorgulamadan önce yeterince uysallaşmasını ve karşılıklı konuşacak kadar ehlileşmesini, yani kendisine alışmasını bekleyecektir. (*Oec.*7.10.1-3) Burada Ksenophon kadının uysallaşması ve ehlileşmesi durumları için kullandığı kavramları (χεροήθης, τιθασεύω) seçerken Yunan dünyasında hayvanlar için, özellikle de atların evcilleştirilmesinde kullanılan kelimeleri yeğleyecektir.⁴³

erkeğinkilere göre belirlenmesi daha kolay olacaktır. Athanassakis 2004: 104. Diğer yandan antik kaynaklar Yunanlılarda genç kızların genel olarak evlendiklerinde çok erken yaşlarda olduklarını hatta çoğunun ergenliğe girer girmez evlendiklerini destekler yöndedir.

⁴² Pomeroy 1994: 38-39.

⁴³ Yunanlılarda kadınları hayvanlar ile karşılaştırma sıklıkla başvurulan bir edebi yöntemdi. Bk. Dipnot 38. Semonides'te en kapsamlı örneğini gördüğümüz bu karşılaştırma, Ksenophon'da kadınlar için başvurulan benzetme yöntemlerinden biri olmuştur. Kadınların hayvanlarla karşılaştırılması örneği Ksenophon'dan sonra Ortaçağ Hıristiyan edebiyatında da kullanılmaya devam eder. Örneğin, kadın eğitiminin at eğitimine benzetilmesi noktasında Erasmus'un *Coniugium* adlı şiirinde Eulalia ve Ksanthippe karakterleri arasında geçen konuşmada Ksenophon'un kadın eğitimi konusundaki konuşmasına bir gönderme vardır (Cousins 2004: 219).

Iskhomakhos'un daha ilk sorusunda (*Oec.*7.10.3-5)⁴⁴ vereceği eğitimin amacı ortaya çıkar. Burada karısına neden evlendiklerini sorgulatarak aslında onun, evliliklerinin amacını kavramasını ve kendisine düşecek görevleri fark etmesini amaçlamaktadır. Iskhomakhos karısının vereceği cevabı beklemeden soruyu kendisi cevaplar. Iskhomakhos'a göre evliliğin amacı ev ve çocukların idaresi için en iyi ortağı seçmektir (*Oec.*7.11).⁴⁵ Bu ortaklık ileride çocuk sahibi olduklarında devam edecek ve bunun yararı yaşlılık günlerinde ortaya çıkacaktır. Çünkü evlilik yoluyla insan, yaşlılık günlerinde kendisi için iyi bir bakıcı ve müttefik de (*σύμμαχος*) kazanmış olur. Bu durum, karı ve koca için paylaşılan ortak bir nimet olarak görülür. (*Oec.*7.12) Ancak bu evlilikte daha henüz ortada çocuk olmadığı için Iskhomakhos hâlihazırda oturdukları mülkü paylaştıklarını söyleyerek ortaklığın evliliklerinin bu aşamasında sahip oldukları mal üzerinden yürüdüğünü işaret eder. Erkek ve kadın evlilikte, sahip oldukları ne varsa ortaya koyarlar: kadın evlendiğinde getirdiği çeyiziyle, erkekse sahip oldukları ve çalışarak kazandıklarıyla bu katkıyı yapmaktadır.⁴⁶ Iskhomakhos'a göre eşlerden hangisinin eve daha büyük bir katkı yaptığı, onlardan hangisinin daha iyi eş olduğu yani, daha iyi bir ortak (*κοινωνός*) olduğu ile alakalıdır (*Oec.*7.13).

Ksenophon karı-koca arasında başlattığı bu diyalogla evliliğin amacını üreme odaklı bir bakıştan evin zenginliğini arttırmak üzere kurulan ekonomik bir birlikteliğe taşımış (*Oec.* 7.2,11)⁴⁷ böylece evliliğin eşler arasında kurulan bir ortaklık olduğunu ileri sürmüştür. Bununla birlikte evlilik tabi ki soyun devamına ve dolayısıyla yaşlılık günlerinde anne babaya bakacak evlatların doğmasına doğal olarak hizmet etmektedir (*Oec.* 7.12). Bu yönüyle Klasik çağda evliliğe üreme temelinde yaklaşan bakış açısı Ksenophon'da da görülmektedir. Ancak üremeden ziyade evlilikte ortaklığa yapılan vurgu, o günün Atinası için hem radikal bir dönüşümün habercisi hem de M.Ö. 4.yy.daki değişimlerin kadınların eğitim seviyelerinin

⁴⁴ "Ben seni niye eş olarak aldım, anan baban niye seni benimle evlendirdiler"

⁴⁵ 7.11'de daha da açık ifade ile Iskhomakhos "...ben kendi adıma, ebeveynin de senin adına en iyi eş olarak kimi alabiliriz diye düşünüp taşındığımızda, ben seni seçtim, ebeveynin de olası adaylar arasından beni seçtiler" ifadesi ile aralarında yapılan evlilik akdine değinilmiş olur.

⁴⁶ Klasik Atina dünyasında *oikos*'un geçimi, kazancı erkek tarafından sağlanır kadın *oikos* içindeki işlerle ilgilenirdi. Ancak bu durum varlıklı aileler için geçerliydi, kölesi olmayan ailelerde kadın da dışarıda çalışarak kazanç sağlamak durumundaydı. Kadınların çalıştığı belli başlı işler arasında çamaşırcılık, yün işçiliği ve dokumacılık, tarım işleri, sütannelik ve ebelik ve pazarcılık gibi işler gösterilebilir. Ancak en çok tercih edilen tekstil işleridir (*Xen. mem.* 2.7.7-10; *Aristoph. Ran.* 1346-51). Kadınların çalışması hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Pomeroy 1995: 71-73; Brock 1994: 336-346.

⁴⁷ Pomeroy 1994: 58.

yükselmeye yaptığı etkinin de bir yansıması olarak kabul edilebilir. Ksenophon'un işaret ettiği ortaklığın iki yönünü görürüz; ilki *oikos*'un mal varlığı bakımından, diğeri ise çocuklar üzerindeki bir ortaklıktır. Evliliğe getirilen ortaklık anlayışı için Platon'un *Devlet*'ine baktığımızda orada Ksenophon'un gibi bir evlilik kurumu zaten görülmez. Kadınlar ve çocuklar toplumun ortak malıdır, aralarında dostluk ilişkisi bulunan erkeklerin ortak mülkiyeti altındadır (*Resp.* 5.449c)⁴⁸. Aristoteles'in *Politikası*'nda da evlilikte kadın-erkek arasında bir ortaklık sezilmektedir. Çünkü Aristoteles'te erkek ve kadın arasında doğaları gereği varolan ayırım, eşlerin yönetme işindeki görev dağılımına yansiyarak aralarındaki ilişkiyi oluşturmuştur. Bu ilişkide bir ortaklık söz konusu değildir; erkek doğası gereği kadına göre üstündür, erkek bu nedenle yöneten kadın ise yönetilendir (1254b13-14). *Politika*'da çizilen kadın-erkek ilişkisi kocalık adı altında bir devlet adamının yönetimini andırmakta; ast üst ilişkisine dayalı, eşitlikten ya da ortak pay almaktan uzaktır. (1253b5 vd.; 1259a37-1259b2). Karı-koca arasında bir ortaklık fikrinden Pseudo Aristoteles'in eserinde de söz etmek güçtür. Eserde eşler arasındaki ilişki yine eşitlikten uzak, kadının söz hakkının bulunmadığı, kendisinden koşulsuz itaat ve dayanışmanın beklendiği bir görünüm arz eder. Ksenophon ortaklık fikrinin çocuklar üzerindeki yansımasına dair çok fazla şey anlatmaz ancak bu ortaklığın çocuklar üzerinde eşit söz hakkı olduğunu tahmin edebiliriz (*Oec.* 7.12, 30). Zira bu söz hakkı çocuk büyüyüp te evlendirilirken anne babanın damadı birlikte seçmesinde (*Xen. Oec.* 7.11) gözlemlenir. Bu konuda Pseudo Aristoteles'te tam anlamıyla zıt bir tutum izlenir, kadın sadece çocuğu beslemekle görevlidir, erkek ise ona eğitim vermekle (*Arist. Oec.* 1343b24-1344a10). Kadın evlatlarını evlendirirken bile kocasına karışmamalı, evlatlarının evlilik kararlarını ve hazırlıklarını sadece koca üstlenmelidir (*Arist. Oec.* 3.1).

Ksenophon'un eserinde evliliğin amacı belirlendikten sonra anlatının bu noktasında, Iskhomakhos'un Sokrates'e aktarırken adını vermediği karısının konuşmaları da diyaloga dâhil olur. Iskhomakhos'un eşi söze girer girmez kadınlığından dolayı eve nasıl katkı yapacağı konusundaki endişesini dile getirir (*Oec.* 7.14.2). Kadının kocasının sorusuna verdiği bu cevap, Yunanlılarda evlilikte kadının yetilerine nasıl bakıldığını ortaya koyar. Devamında, kadın kendisinin *oikos*'da pek de bir etkisi olmadığını, her şeyi yapmanın erkeğin elinde olduğunu söyleyecektir; çünkü evlenirken annesi tarafından ona, görevinin ölçülü olmak (*σωφροειν*) olduğunu söylenmiştir (*Oec.* 7.14.3). Iskhomakhos da ona cevaben, kendi babasının da ölçülü olmak konusunda ona aynı şeyleri söylediğini ve aslında kadın-erkek fark

⁴⁸ “...περὶ γυναικῶν τε καὶ παιδῶν παντὶ δῆλον ὅτι κοινὰ τὰ φίλων ἔσται.”

etmeksizin ölçülü olmanın sahip olunan mal varlığını korumak ve bunu gelecekte arttırabilmenin anahtarı olduğunu söyleyecektir (*Oec.*7.15). Bunun üzerine karısı da ona, evin gönencini arttırmak için kendisinin nasıl katkıda bulunabileceğini sorar. Adamın buna cevabı, tanrının ona verdiği ve yasaların da izin verdiği yetilerini mümkün olan en iyi şekilde kullanması yönündedir (*Oec.*7.16). Yani evin gönencini arttırmaya becerilerini en iyi şekilde kullanarak katılacaktır.

Kadın kendi becerilerinin farkında değildir, erkeğinden bunları kendisine göstermesini ister. Iskhomakhos kadına sahip olduğu becerilerin önemsiz şeyler olmadığını göstermek için yine karşılaştırma yoluna gidecektir. Karısını kraliçe arıya benzeterek bir kovan için kraliçe arı neyse bir *oikos* için de karısının o kadar kıymetli olacağını vurgular (*Oec.*7.17).⁴⁹ Anlatının devamında Ksenophon, evlilik birliğine verdiği önemi, tanrısal zeminde de vurgular. Iskhomakhos tanrıların erkek ve kadın için en iyi birlikteliği, başka bir deyişle ortaklığı (κοινωνία) sağlamak için evlilikle onları bir araya getirdiklerini söyleyecektir (*Oec.*7.18).

Ardından Ksenophon, evlilikte erkek ve kadına düşen görevlerin dağılımının da tanrısal zeminde dayanağını göstermek ister. Buna göre, erkek ve kadının çift olarak bir araya getirilişi çocuk yaparak soyun devamını sağlamak içindir. Bu, onlar için bir nevi yaşlılık günlerinin garantisidir. Bu çiftin, yaşamını sürdürebilmesi için bir çatı altında yaşamaya, yani *oikos*'a gereksinimi vardır. *Oikos* da yaşamın devamı da, buraya dışarıdan gelecek gıdanın birileri tarafından karşılanmasına ve içeriye girecek gıdanın korunmasını temin edecek kimsenin varlığına bağlıdır. Öte yandan tanrı, erkek bedenini ve ruhunu soğuk, sıcak, yolculuk ve askeri sefer gibi durumlara daha dayanıklı yarattığından erkeği barınağın dışındaki uğraşlar için hazırlamıştır. Barınağın içindeki işleri ise yaradılış olarak daha güçsüz bir beden verdiği kadına yüklemiştir. Dışarıdaki işleri gören erkekte cesaret duygusu daha fazladır. Çocuk, kadının rahminde yaratıldığından beslenme ve yavruya şefkat görevi ise kadına daha çok pay edilmiş; korkma duygusu da ona daha fazla verildiği için barınağa getirilen şeylerin

⁴⁹ Krş. *Oec.* 7.32. İyi bir ev idarecisi olan kadınlarla arı arasında kurulan benzerliğin Yunan edebiyatında Semonides'e kadar uzandığını söyleyebiliriz (fr. 7. 83-93). Kadın soyunu hayvanlara dayandığı ve on çeşit kadın türü saptadığı şiirinde Semonides, onuncu kadın türü olarak arıya benzettiği kadınları anlatır. Eşleri arı gibi olan adamların en talihtli erkekler olduğunu düşünen ozan, böylesi kadınların eşlerinin evinin zenginliğini de arttırdığını düşünmektedir. Semonides'ten sonra çalışkan kadının arıya benzetilmesi yaygın bir kullanım bulmuştur. Hatta Semonides'ten önce de M.Ö.9.yy.'a tarihlenen Atina agorasındaki kadın mezarlarında bu benzetme unsurunun varlığına rastlanmakta, kadın mezarlarına konulan toprak kapların arı kovanına benzerliği dikkat çekmektedir (Pomeroy 1994: 276-77, n.163, 164).

korunması da yine kadına yüklemiştir. Iskhomakhos'un buradaki ifadeleriyle Ksenophon, *oikos*'da cinsiyet ayrımına dayalı bir işbölümünün varlığını ilk kez ortaya koymaktadır.⁵⁰ Bu işbölümü kadın ve erkeğin doğaları gereği sahip oldukları becerileriyle paralel gitmektedir. (*Oec.*7.19-25).

Böylece Ksenophon erkek ve kadın arasında tanrısal bir temeli olan cinsiyet ayrımına dayalı işbölümünü fikrini benimseyerek, bu iki tür arasındaki ayrımı doğal göstermek için kadın ve erkeğin farklı kabiliyetlere sahip olduğunu ve bunun da *oikos*'ta farklı rollere sahip olmayı kaçınılmaz kıldığı göstermiştir.⁵¹ Söz konusu ayrım kendinden sonrakilerce de kullanılacaktır. Oysa Platon'da bu ayrım, net bir şekilde görülmez; her ne kadar kadınlar fiziksel açıdan zayıf olarak kabul edilseler de cinsiyet ayrımına dayalı ayrım yaptıkları işlere çok yansıtılmaz. Platon'da kadınların öncelikli görevi bebeklerini beslemek ve dokuma yapmak değildir. Devlet işlerinde her iki cins de ortaktır (*Resp.* 5.460b); kadınlar savaşçı ya da bekçi olabilirler. Platon devlet yönetiminde kadının kadın olduğu için, erkeğin de erkek olduğu için yaptığı hiçbir iş öngörmez. Ona göre kadın ve erkeğin yaradılışlarında benzer özellikler vardır, bu yüzden yaradılış gereği kadın da erkek de bütün işleri yapabilir ancak yine de kadının erkeğe göre fiziksel olarak daha zayıf olduğu unutulmamalıdır (*Resp.* 5.455e). Ksenophon'da gördüğümüz cinsiyet ayrımına dayalı görev dağılımı fikri, Aristoteles ve Pseudo Aristoteles'te tam olarak işler. Aristoteles'e göre kadın ve erkek arasındaki ayrım onların doğası gereğidir; doğası gereği kadına göre üstün olan erkek (*Pol.*1254b14), yönetme işi bakımından da kadına göre daha üstündür (*Pol.* 1259b). Bu nedenle kadına yönetme işi verilmez o hep yönetilendir. Aristoteles kadının görevlerini açıklamaz onun vazifesini devlete çocuk doğurmakla sınırlı tutar (*Pol.* 1260b15-20). Pseudo Aristoteles'e baktığımızda, erkek ve kadının birlikteliğinin tanrı tarafından her ikisinin doğası gereği düzenlendiği görülür; erkek cesur doğası gereği evi savunmaya ve erzak temin etmeye, kadın ise erkek doğasından ötürü evi ve erkeğin eve getirdiği malları korumaya müsaittir. Yine doğaları gereği erkek evin dışında çalışmaya, kadın ise ev içindeki işleri yapmaya daha yatkındır (*Arist. Oec.* 1343b24-1344a10).

Ksenophon'a göre tanrı, zihinsel yetenekler söz konusu olduğunda ise, erkek ve kadın arasında bir farklılık götmemiş, her ikisine de hafıza (*μνήμη*) ve dikkat (*ἐπιμέλεια*) kabiliyetlerini eşit ölçüde vermiştir. Kendine hâkim olabilme duygusunu da (*τὸ ἐγκρατεῖς εἶναι*) kadın ve erkeğe eşit paylaşmış, hatta kadının kendine hâkim olma konusunda erkekten daha üstün olabilmesi için yetkin kılmıştır (*ἐξουσίαν ἐποίησεν*) (*Oec.*7.27). Kadın

⁵⁰ Blundell 1995: 171.

⁵¹ Pomeroy 1994: 36.

ve erkeğin tanrısal yaratılışları gereği birbirine duydukları ihtiyaç, onları çift olmaya mecbur kılmaktadır (*Oec.*7.28). Bu noktaya kadar Ksenophon, kadın ve erkeğe düşen görevleri tanrısal temele dayandırarak özetlemiştir.

Böylece Ksenophon'un kadın erkek arasındaki görev dağılımında cinsiyet ayrımı fikrinin bedensel boyutta kaldığını, insan ruhuna ait erdemler söz konusu olduğunda bu ayrımın ortadan kalktığını görürüz. Kadın da erkek de ruhun sahip olduğu erdemler bakımından birbirine eşit olabilir, hatta kadın erkeği geçebilir. Platon'un *Devlet*'inin 5.kتابında da tıpkı Ksenophon'da gördüğümüz gibi ruhun özellikleri bakımından bir cinsiyet ayrımı olmadığı sezilmekte, ruhunun yapısı erkekle aynı kabul edilen kadının eğitim yoluyla erdem sahibi olabileceği fikri benimsenmektedir. Ancak Platon bu düşüncesinden farklı olarak, *Yasalar*'da kadını zayıf cins olarak kabul eder ve erdem bakımından erkekten aşağı görür.⁵² Aristoteles'te ruha ait erdemlerin paylaşılmasında da iki cinsin yönetme işindeki görev dağılımı izlenir, dolayısıyla cinsiyet ayrımı vardır. Kadın da tıpkı erkek gibi kendine hâkim olma, cesaret ve adalet gibi erdemlerden pay alır ancak erdemlerin niteliği ve aldığı pay aynı değildir. Erkek yöneticinin cesaretine sahiptir, kadın ise yönetilenin cesaretine sahiptir ve bu durum diğer erdemler bakımından da aynıdır (*Pol.* 1260a20). Kadınlarda karar verme yetisi söz konusu olduğunda ise, Aristoteles kadınlarda ruhun düşünme yetisinin (βουλευτικόν) varlığını kabul eder ancak bu yetinin onlarda işler durumunda (ἄκρον) olmadığı kanısındadır (*Pol.* 1260a12-14). Bu konuda Pseudo Aristoteles'e baktığımızda, hem kadınlara hem erkeklere evliliklerini yürütmeye izleyecekleri ahlaki ilkeler anlatılırken, kadınlar için ön görülen erdemler alçakgönüllülük, dürüstlük, yaşamda düzenli olma ve kocaya koşulsuz itaat etmek olarak belirmektedir (*Oec.* 3.1).

Buradan sonra konu, evliliğin yasa nezdindeki bakış açısına çevrilir. Tanrının soyun devamı için kadın ve erkek arasında kurduğu ortaklık yasa nezdinde de onaylanmakla birlikte yasa, bir adım daha ileriye giderek bu ortaklığı *oikos*'un paylaşımı temeline oturtur (*Oec.*7.30.1-3). Ayrıca, kadın ve erkeğin yaratılışlarına uygun şekilde tanrı tarafından yetkin kılındığı işlerin yasa önünde de saygınlığı vardır (*Oec.* 7.30.3-4). Buna göre, tanrı tarafından evin içindeki ve dışındaki işlerle görevlendirilen kadın ve erkeğin cinsiyet ayrımına dayalı bu iş bölümüne uyup uymamaları, onların davranışlarının toplumun ahlak kaideleri nezdinde de onurlu ya da onursuz olarak etiketlenmelerine neden oluyordu (*Oec.* 7.30.3-6)

Diyalogun devamında Ksenophon, artık anlatıyı *oikos*'da kadına düşen görevleri anlatmaya yöneltecektir. Bunun için Iskhomakhos'a yine

⁵² Pomeroy 1994: 39.

karısıyla kraliçe arı (ἡ τῶν μελιττῶν ἡγεμὼν)⁵³ arasında bir benzerlik kurdurtacak ve bu sayede Iskhomakhos'a *oikos* sınırları içerisinde karısına düşen görevleri anlattıracaktır (*Oec.* 7.32-38). Iskhomakhos'un karısı, kovanın içindeki arıları bal toplamaya gönderen, içeri giren ve çıkanın hesabını tutan, gerektiğinde toplanan balı adilane bir şekilde arılara dağıtan kraliçe arı (*Oec.* 7.33) gibi olmalıdır. Tıpkı kraliçe arı gibi davranarak evde kalıp kölelerin bir kısmını dışarı işleri için gönderecek, *oikos* içinde çalışması gerekenlere göz kulak olacak, evde erzakın harcanması, depodaki malların saklanması ve kılık kıyafetin dokunup bölüştürülmesi için bir düzen oluşturacaktır (*Oec.* 7.35-36). Karısı yeri geldiğinde kölelerin bakımıyla da yakından ilgilenecektir ki tıpkı kraliçe arı gibi denetimi altındakiler ona sadık olabilsinler (*Oec.* 7.37-38).

Ksenophon kadına başkalarını eğitmekle ilgili görevler de yükler. Bunun için Iskhomakhos, karısından kendi kişisel uğraşlarını kölelerine öğretmesini isteyecektir. Kadının deneyimsiz bir köleye yün eğirmeyi öğretmesi, bir başkasına servis yapma ve evi çekip çevirme konusunda vereceği eğitim, hem karısını mutlu edecek hem de kölelerinin değerini arttıracaktır. Ayrıca kölelerin iyi ve kötü davranışlarına göre onları ödüllendirmek ve cezalandırmak da kadının yetkisi dâhilindedir (*Oec.* 7.41). Ksenophon daha sonra, kadın hakkında yerleşik değerleri aşan bir yaklaşım getirerek kadının erdem bakımından erkeği geçebileceğinin altını çizer. Muhtemelen görevlerini yerine getirme konusunda kadının yüreklenmesi için Iskhomakhos, kendisinden daha iyi olduğunu kanıtlarsa karısının kendisini yardımcısı (θεράπων) bile yapabileceğini söyler. Nitekim kadın kocasına ne kadar iyi bir eş olmuş ve çocuklar için evi ne kadar iyi korumuşsa yaşlandığında da o kadar büyük saygı görecektir (*Oec.* 7.42).

Iskhomakhos'un bu ifadeleriyle *oikos*'un hanımını erkeğine denk yapan ve pek çok konuda ortak gösteren Ksenophon'un çizdiği kadın, tıpkı erkek gibi, aile reisliği görevini (οἰκονομός) yüklenebilmektedir. Hatta kocasından daha iyi olduğunu gösterirse onu aşabilmekte ve adamı bir

⁵³ Kadının arıya benzetilmesi yoluyla kurulan analoginin ozan Semonides'e kadar uzandığını daha önce belirtmiştik. Bk. *Oec.* 7.17 ve dipnot 49. Ancak Semonides'te geçen arı için μέλισσα/μέλιττα kelimesi kullanılırken, Iskhomakhos ve kraliçe arı benzetmelerinde (7.17, 32, 33, 38) μέλισσα yerine ἡγεμὼν μέλιττα (7.17) ve ἡ τῶν μελιττῶν ἡγεμὼν (7.32, 33, 38) ifadesi kullanılmakta ve kadın Semonides'teki gibi arıya değil arıların lideri olan kraliçe arıya benzetilmektedir. Ksenophon ayrıca eserin başka bir yerinde de karısı için kraliçe arı yerine sadece kraliçe ifadesini (βασίλισσα) kullanmaktadır (*Oec.* 9.15). Pomeroy, Iskhomakhos'un karısının kraliçe arıya benzerliğiyle Pers kralı arasında eserde bir analogi kurulduğuna dikkat çeker. Zira, Ksenophon'un Pers kralının eğitimi hakkında yazdığı *Kyroupaideia* isimli eserinde de Pers kralının kovandaki arıların lideri kraliçe arıya benzetildiğine rastlarız (*Cyr.* 5.1.24. τῶν μελιττῶν ἡγεμὼν). Pomeroy 1994: 276-279.

çalışanı gibi kendisine yardımcı yapabilmektedir. Bu düşünce yazarın zamanı için oldukça sıradışıdır.⁵⁴ Ksenophon'dan sonra ev idaresi hakkında yazan Pseudo Aristoteles'in eserinin ilk kitabında aile reisinin belli başlı dört görevi olduğu ifade edilir: Evin geçimini sağlama (κτᾶσθαι), evdeki malları koruma (φυλάττειν) ve kullanma (χρηστικόν) ile evin düzenini sağlamaktır (κοσμητικόν) (Arist. *Oec.* 1344b23-27). Ksenophon'unun bu görevlerden sadece evin geçiminin temini için dışarı işlerini tamamen erkeğe yüklerken; malların korunması, harcanıp bölüştürülmesi ve evin düzenlenmesini kadına bırakmaktadır (*Oec.* 7.32-40, 8.10). Dolayısıyla kadını *oikos* sınırlarında tutmakla birlikte *oikos* içinde erkekten daha etkin ve yetkili bir konuma getirmektedir. Zira *oikos*'un harcamalarının ve maddi sorumluluğunun kadının üzerinde olduğu görülmektedir. Eve getirilen malların harcanacak kadarının belirlenmesi ve dağıtılması aslında mali konularda bilgiyi ve okuryazarlığı gerektiriyordu. O çağda kadının okuryazarlık bilgisi özgür ve aristokrat bir aileden gelmeyi de işaret etmektedir.⁵⁵ Ancak Iskhomakhos'un 14-15 yaşlarındaki karısının kocasının evine gelir gelmez mali konularda böyle bir yetkinlikte olması pek olası değildir. Kocasının eğitiminden geçecek kadının olsa olsa bunu zamanla kazanabileceği düşünülebilir. Ksenophon'un kadına *oikos*'un ekonomisinin idaresini yüklemesinde, Sparta'da gözlemlendiği belli başlı örnekler buna neden olmuş olabilir. Zira Spartalılar'ın Anayasası adlı eserinde evi çekip çevirme işinin Spartalı kadınların üzerinde olduğundan, bazen bir kadının iki evin sorumluluğunu birden yüklenebildiğini ifade etmektedir (*Lac.* 1.9). Ancak hitabet ve komedi gibi edebi kaynaklardan belli başlı örnekler Atina'da da mali konularda kadının da bilgisi olduğuna işaret etmektedir.⁵⁶ Diğer yandan Ksenophon'un üzerinde durduğu bir başka konu olan *oikos*'a gelen malların sınıflanması, bölüştürülüp depolanması işi de Pseudo Aristoteles'ten öğrendiğimize göre daha çok Pers ve Sparta toplumlarında rastlanan ev idaresi uygulamalarıdır (Arist. *Oec.* 1344b30-1345b3). Ksenophon'un her iki toplumun ekonomik uygulamalarıyla yakından deneyim kazanmış olması, yazarın Iskhomakhos'un karısı için çizdiği portreyi etkilemiş olmalıdır. Ksenophon'da kadının yükümlülükleri sadece maddi konularla sınırlı değildir. Yazar özellikle kölelerle ilişkide kadını ön plana çıkararak onların eğitim ve denetim işlerini de karısına yüklemiştir.

⁵⁴ Eserin başka bir yerinde de (*Oec.* 11.25) Iskhomakhos karısı tarafından ceza ödemek üzere mahkemeye verildiğini söylemektedir. Iskhomakhos daha önce (*Oec.*9.15) karısına kendini yasa koyucu gibi düşünmesini söyleyerek ev içindeki düzeni ve işleri denetleme işini ona bırakmıştı. Pomeroy, Iskhomakhos'un tıpkı bu denetleme yetkisi gibi karısına yargılama gücü de verdiğine işaret etmektedir. Oysa yargılama polis kent devletinde sadece erkeklere özgü bir uygulama idi. Pomeroy 1994: 313.

⁵⁵ Pomeroy 1994: 283.

⁵⁶ Pomeroy 1994: 281-282.

Ksenophon'un aile reisiyle diğer yazarları karşılaştırdığımızda, Pseudo Aristotles'in evin geçimi, malların korunması, harcanması ve evin düzeninin sağlanmasını tamamen erkeğe bırakır (Arist. *Oec.* 1344b23-27). Ancak eserde kadının harcama konusunda belli bir rolünün olduğuna gönderme vardır (Arist. *Oec.* 3.1). Aristoteles'te ise erkeğin mutlak aile reisi olduğunu görürüz. Erkeğin görevi evin geçimi için para kazanmak, kadının ki ise eve getirilen malları korumaktır (*Pol.* 1277b24-25). İki yazarda da kadını Ksenophon'da olduğu gibi ev idaresinde yetkin kılan bir yaklaşıma rastlanmamaktadır.

Ksenophon'un kadının eğitiminde öngördüğü bir diğer konu evin düzenidir. *Oikos* içindeki düzen, Iskhomakhos'un karısına vermek istediği eğitimin en önemli parçasıdır. Iskhomakhos, bir gün karısından ev eşyalarının birini getirmesini isteyince kadının eşyayı bulamayıp bu durumdan utanıp içerlemesi üzerine Iskhomakhos karısına verdiği eğitimde sözü artık düzen aşamasına getirir. Diğer yandan eşyaların yerlerini öğretmeden, evlenir evlenemez *oikos*'u karısına teslim ettiği için kendinde de kabahat bulur (*Oec.* 8.1-2).⁵⁷ Düzen ve düzensizliğin görünümünü koro, ordu ve gemicilik gibi farklı alanlardan örnekler vererek karısının gözünde canlandırmaya çalışır. Bu örneklerle amacı karısına düzenin yaşam içindeki yararını göstermektir. (*Oec.* 8.3-10) *Oikos* düzeni ile paralel olarak değerlendirilebilir için Fenike yük gemisi (*Oec.* 8.11) örnek verilir. Bu gemide "düzeni" anlamamızı sağlayan bazı noktalar göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki; geminin tahta ve demir aksamından, yelkenlerinden, savaş araçlarından, yiyecek-ıçecekten ve yük olarak alınan tüm mallardan oluşan donanımının, geminin büyüklüğüne göre oldukça küçük bir depo içerisinde, farklı yerlere gruplandırılmış şekilde konumlanmış olmasıdır (*Oec.* 8.12). Öyle ki bu donanımdan herhangi bir şey gerekecek olsa eşyalar birbirine engel olmadan ve aramaya gerek kalmadan kolayca bulunabilmektedir (*Oec.* 8.13). Göze çarpan diğer nokta ise, geminin ikinci kaptanı denilen kaptan yardımcısının gemideki her bir eşyanın yerini çok iyi bilmesidir. Hatta asıl kaptan görev yerinde olmadığına bu ikinci kaptan her şeyin nerede bulunduğunu ya da miktarını söyleyebilecek durumdadır. Boş vakti olduğunda gemiyi teftiş ederek eşyaların yerlerini, bir eksik olup olmadığını, eşyaların birbirleriyle uyumlu konulup konulmadıklarını kontrol edebiliyordu (*Oec.* 8.14-15). Bu gemi içerisindeki düzene tayfalar da ayak

⁵⁷ Ksenophon Iskhomakhos'un genç karısını, kocasından aldığı eğitim sayesinde evlenir evlenmez evin sorumluluklarını yüklenir göstermektedir. Oysa Atina'da alışık olunan durum, kadına evin teslim edilmesi için, evlendikten sonra ilk çocuğun doğacağı zamana kadar yaklaşık bir yıl beklenilmesiydi. Lysias'tan öğrendiğimize göre (1.6-14.) bir nevi deneme süresi gibi geçen bu süre sonunda erkek kendisine evlat veren karısına artık güvenmeye başlar ve evin sorumluluğundan ona pay verir. Pomeroy 1994: 36.

uydurmuştur, hatta gemi fırtınadan sallanırken bile bulmaları gereken eşyayı kolayca bulabilecek durumdadırlar.

Ksenophon'un düzen üzerine verdiği bu gemi örneği ile *oikos*'daki düzen arasında paralellikler kurmuş; *oikos*'daki eşyaların düzeninin nasıl olması gerektiği geminin deposundaki malların tasnifine benzetmiştir. Ksenophon'a göre, Iskhomakhos ve karısı da evlerindeki düzende bu gemiyi örnek almalı (*Oec.* 8.17), tıpkı gemideki kaptan yardımcısı gibi Iskhomakhos'un karısı da kocasının yardımcısı olarak evin ikinci aile reisi olmalıdır. Bu sayede kocası kadar eve hâkim olan kadının gözetimindeki köleler de gemideki tayfalar gibi evin düzenine ayak uydurabilirler.

Diyalogda Sokrates'in tekrar söze girerek evdeki düzenlemenin nasıl yapıldığını sorması (*Oec.* 9.1) üzerine, evdeki düzenin planlaması anlatılmadan önce, evin yapısal planı ortaya konulur. Bu anlatımla; yatak odası, kilerler, kadın ve erkek için ayrılmış oturma odalarının konumları belirlenmiş ve buna paralel olarak neyin nereye konulması gerektiği ortaya çıkmıştır (*Oec.* 9.2-5). Bundan sonra da evin taşınabilir eşyalarının türlerine göre birbirinden ayrılmasına sıra gelir. Bu sınıflamayı yaparken ilkin dokuma eşyaları; kurban törenlerinde, kadın ve erkeklerin şenliklerinde, savaş işlerinde ve de oturma odalarında günlük yaşamda kullanılanlara göre bir ayırım gözetilerek türlerine göre ayrılır. (*Oec.* 9.6). Bir sonraki tasnif ise araç ve gereçler içindir: silahlar, yün eğirme aletleri, ekmek ve yemek pişirme gereçleri, hamur yoğurma ve sofra kapları ve banyo gereçleri günlük kullanım ve şölen için olmak üzere ikiye ayrılarak tasnif edilir (*Oec.* 9.7). Erzakin depolanıp saklanması ile ilgili düzenlemede ise, aylık ve yıllık tüketim gözetilerek farklı yerlere tasnif yapılır (*Oec.* 9.8).

Iskhomakhos ve karısı, bütün ev eşyalarını türlerine göre ayırıp düzenleme yaptıktan sonra eşyaların her biri ait olduğu yere taşıyıp günlük yaşam gereçlerinin nerelere konulması gerektiği kölelere gösterip onlara teslim ederler (*Oec.* 9.9). Ara sıra şenliklerde ve konuk ağırlarken kullanılan araç gereçleri ise yerlerini gösterdikten sonra kâhya kadına teslim edip, ona bu eşyaların kaydını tutarak ihtiyaç duyana vermesini ve sonra teslim aldığı yere geri koymasını tembihlerler (*Oec.* 9.10). Hizmetçilerin arasından kâhya kadının seçimi ise evin düzeni açısından başka önemli bir konudur. Bu noktada esas alına şey, kadının boğazına hâkim, şarap, uyku ve cinsellik konusunda kontrollü olmasıdır. Bunun yanı sıra kâhya kadın iyi bir hafızaya sahip olmalı, ihtiyatlı davranmalı, onurlandırılmak için ev sahiplerini memnun etmenin yollarını aramalıdır. Ayrıca ev sahiplerinin sevincine ve üzüntüsüne ortak olup onlara bağlı olacak şekilde yetiştirilen kâhya kadına verilen eğitimde, adalet duygusu da aşılanmış ve bu kadın *oikos*'un gönencini artırmaya hevesli edecek biçimde yetiştirilmiştir (*Oec.* 9.11-13).

Iskhomakhos karısına tüm bu anlattıklarından sonra, ona evde düzeni sağlayacak kişinin bizzat kendisi olduğunu söyleyecektir. Iskhomakhos kadının rolünü kavrayabilmesi için, *oikos* ve *polis*'deki düzenin sağlanması arasında işleyiş açısından bir benzerlik kurar. *Polis*'lerde sadece iyi yasalar çıkartmak yeterli olmamakta, bu yasaları çıkaran yasa koyucuların (νομοφύλαξ), yasaların doğru şekilde uygulanıp uygulanmadığını denetlemesi de gerekmektedir. Iskhomakhos'un karısı da *oikos*'daki işlerin düzeninin sağlanmasında işte tıpkı bu yasa koyucular (νομοφύλαξ) gibi çalışacaktır (*Oec.* 9.14). Dahası bir garnizon komutanının (φρούραρχος) muhafızları teftiş ettiği gibi o da evdeki eşyaları denetleyecek, konseyin (βουλή) atları ve süvarileri gözden geçirmesi gibi, karısı da evin düzenini kontrol edecektir. Hatta yeri geldiğinde tıpkı bir kraliçe gibi (βασίλισσα)⁵⁸ elindeki yetki uyarınca evde hak eden kişiyi onurlandırıp icap edeni de cezalandıracaktır (*Oec.* 9.14-15). Ksenophon evin düzeninin sağlanması konusunda kent yaşamından aldığı örneklerde, makalenin başında değindiğimiz, yazarın devlet idaresi ve ev idaresi arasında paralellikler gören yaklaşım tarzının etkisi hissedilmektedir. Iskhomakhos'un karısına, evdeki düzeni temin etmesi için verilen yetkilere baktığımızda, Ksenophon'un kadına yüklediği ev idarecisi rolünü doğrudan devlet (*polis*) yönetiminde çalışan erkek görevlilerin rolleriyle özdeşleştirdiği görülmektedir.⁵⁹ Sadece bununla da kalmaz, evin kraliçesine benzetilen Iskhomakhos'un karısı tıpkı Pers kralının uyruğundakileri yaptığı gibi (4.6-9), tek hâkim otorite olarak *oikos*'takileri işlerini iyi yapıp yapmamalarına göre cezalandırıp ödüllendirebilmektedir.⁶⁰ Bu noktada, Ksenophon'un Iskhomakhos'un karısı için kullandığı kraliçe (βασίλισσα ya da βασίλεια) tabiri ve daha önce kullandığı kraliçe arı benzetmesiyle, Pers kralı ile kadın arasında kurulan analogjiye dikkat çekerek, bu analogjiyi Ksenophon'un üzerindeki Pers etkisi ile ilişkilendirmek mümkündür.⁶¹

⁵⁸ = βασίλεια

⁵⁹ Pomeroy 1994: 302.

⁶⁰ Pomeroy'a göre Ksenophon, Pers imparatorluğunun idaresini Iskhomakhos'un *oikos*'unun idaresi için örnek bir model olarak kullanmıştır (7-10). Pomeroy, tıpkı Pers kralı gibi (4.6-8) kadının da *oikos* içinde yetkisi dâhilindekileri denetlediğini, kadının görevli bir memur gibi yasaları uygulamayı sürdürerek yetkisi altındakiler için hüküm verebildiğine dikkat çeker. Ayrıca Iskhomakhos'un karısı da tıpkı Pers kralı gibi (4.6-8) işini iyi yapanı onurlandırıp yapmayı cezalandırabilmektedir. Pomeroy 1994: 240-2.

⁶¹ Tuplin 1994: 130-131. Ayrıca Pomeroy'a göre Ksenophon için hem kraliçe kavramı hem de Pers imparatorluğu içinde etkili kraliyet mensubu kadınlar bilindik şeylerdi. Zira Oikonomikos dışında başka eserlerinde yönetme gücüne sahip, tek başına hareket eden kadınlara dair örnekler vardır (An. 1.1.4, 2.4.27; Cyr. 5-7). Yunanlıların *barbaros* sıfatıyla adlandırdıkları Pers coğrafyasına ait bu örnekler Yunan dünyası için yabancı ve aykırıdır (1994: 276-277).

Sokrates araya girip Iskhomakhos'un karısının düzenleme ile ilgili tüm bu anlatılanlara dikkat edip etmediğini sorar. Iskhomakhos karısının anlattıklarına kulak verdiğini hatta ona yüklediği zor görevler karşısında bir yılgınlık duymadığını söyler. Karısına göre, bir kadının sahip olduğu, benimsediği mallarla ilgilenmesi en az kendi çocuklarıyla ilgilenmesi kadar doğal ve hoştur. Dolayısıyla Iskhomakhos'un karısı da evini ve eşyalarını benimsemiş ve *oikos*'un düzeni ile ilgilenecek olmaktan memnuniyet duymuştur (*Oec.* 9.18-19). Iskhomakhos'un karısının verdiği cevabı duyan Sokrates bu kadının erkeğe özgü bir akla sahip olduğu yorumunda bulunur. (ἀνδρικήν γε ἐπίδεικνύεις τὴν δίανοιαν τῆς γυναικός). Devamında Iskhomakhos karısının erdemini ortaya koyan, onun yüksek bir akla sahip olduğunu gösteren başka örnekleri anlatmaya başlar (*Oec.* 10.1): Karısının bir gün dudaklarına ve yüzüne makyaj yapıp ayağına yüksek tabanlı sandaletler geçirerek süslendiğini görünce, onun bu halinden hoşnut olmayıp evlilikte sevginin ölçütünün ne olduğu üzerine onu sorgulamış (*Oec.* 10.2). Öncelikle sevginin ölçütünü mal ortaklığı üzerinden ele almış. Karısına mal ortağı olarak kendisini olduğu gibi mi yoksa sahte şeylerle daha zengin gösterirse mi kendisini daha çok seveceğini sormuş. Karısından aldığı yanıt kendisini olduğu gibi daha çok seveceği olmuş (*Oec.* 10.3-4).

Bu noktadan sonra Iskhomakhos sözü evlilikte karşılıklı olarak bedenin paylaşımına, yani beden ortaklığına getirir. Beden ortaklığı Ksenophon'un kadın ve erkek arasında iş birliğine dayalı bir ortaklık olarak gördüğü evliliğin üçüncü paylaşım unsurudur. Iskhomakhos, bu kez sevginin ölçütünü beden üzerinden karısına sorgulatmış; kendisinin doğal bedeninin mi yoksa boyalarla süslenmiş bedeninin mi ona daha çekici geldiğini sormuştur. Karısından aldığı yanıt yine sade ve doğallıktan yana olmuş (*Oec.* 10.5-6). Beden üzerine, sorgulamalarla karısına verdiği bu eğitimden sonra artık karısı bir daha makyaj yapmamış, hatta sadece görünüşte değil gerçekten güzel görünmesi için bir tavsiyesi olup olmadığını kocasına sormuştur (*Oec.* 10.9). Iskhomakhos'un karısının makyaj yapmasına karşı çıkmasının arkasında Ksenophon'un başka eserlerinde de makyaja karşı izlediği eleştirel tutumun yansıması vardır. Makyaj malzemeleri aslında sadece Atina'da değil genel olarak Eski Yunan'da hem ev kadınları hem de hayat kadınları tarafından kullanılmaktaydı.⁶² Ksenophon'un kadının süslenip boyanmasına karşı takındığı tavrında Sparta'daki deneyim ve gözlemlerinin etkisi olmuştur. Sparta toplumunda kozmetikler, parfümler ve diğer vücut süsleri Lykurgos yasalarınınca yasaklanmış ve güzellik, sağlıklı ve çalışkan olmanın sonucunda ortaya çıkan bir durum olarak değerlendirilmiştir.⁶³

⁶² Pomeroy 1975: 83.

⁶³ Pomeroy 1994: 305.

Iskhomakhos'un bedeninin güzel gözükmesi için karısına vereceği tavsiyeler beden egzersizi üzerinedir. Örneğin, evde köleler gibi davranmayıp, evin hanımı gibi dokuma tezgâhının başına geçerek daha iyi bildiği şeyleri etrafına öğretmesini, az bildiklerini de öğrenmeye çalışmasını karısına öğütler. Bunun yanı sıra fırıncı kadını denetlemeli, kâhya kadın erzakları ölçüp pay ederken onun yanında bulunmalı, her şeyin olması gereken yerde durup durmadığını kontrol etmelidir (*Oec.* 10.10). Iskhomakhos'a göre, tavsiye ettiği işlerle, karısı aynı anda hem evle alakadar olur hem de yürüyüş egzersizi yapmış olur. Ayrıca hamur yoğurup, kıyafetleri ve yaygıları silkeleyip katlaması da bir beden egzersizidir. Bu tarz bir beden egzersizinin ona getirisi sağlık anlamında da olacak, daha büyük bir zevkle yemek yiyecek, hem de gerçekten daha sağlıklı ve kanlı canlı görünecektir (*Oec.* 10.11). Ksenophon'un bu noktada yine Sparta'dan etkilendiği söylenebilir. Zira gününü *oikos* sınırları içerisinde geçiren Atinalı kadınlar için beden eğitimi talimleri rutin alışkanlıklar arasında değildir. Oysa Sparta'da beden sağlığı kadınların doğurganlıklarını olumlu etkilemesi bakımından son derece önemsenir ve kadınlar da erkekler gibi beden talimi yaparlardı.⁶⁴

Iskhomakhos'un beden konusunda tavsiyeleri bu kadarla bitmez: Karısı bir köleye nazaran temizliğine daha dikkat edip kılık kıyafeti ile kocasına yaraşır giyindiğinde ve cinsel ilişkiyi de köle gibi zorunluluktan değil, arzulararak yaptığında kocası için daha baştan çıkarıcı olacaktır (*Oec.* 10.12). Bunun aksine, kocasının tavsiyelerine uymayıp evde kibirle olduğu yerde oturup durursa, bu kez kendisini boyalarla süsleyip bezeyen ayartıcı kadınlarla aynı kefeye konulur (*Oec.* 10.13). Ancak Iskhomakhos Sokrates'e, karısının yukarıdaki gibi bir kadın olmadığını, öğütlerini tutup ona verdiği eğitime uygun bir yaşam sürdürdüğünü söyler (*Oec.*10.13) ve karısı ile Iskhomakhos arasında geçen konuşmanın aktarımı bu noktada sona erer.

Yazıldığı çağ açısından düşünüldüğünde toplumsal ve aile hayatındaki değişimlerin yansımaları taşıyan bu eserde, Ksenophon *oikos* sınırları içinde tuttuğu evli kadına yüklediği sorumluluklarla onu ailenin ikinci reisi yapmış, kendinden önceki ve dönemindeki yazarlarda görmediğimiz kadar kadına günlük hayatta etkin bir rol yüklemiştir. Pomeroy'a göre Yunanlıların felsefi ve edebi geleneği içinde Ksenophon, kadınların yaptığı işi kayda değer bulup değer veren ilk yazardır. Ksenophon, karı koca arasındaki ilişkiyi kutuplaştırmak yerine, kadın ve erkeğin aile içindeki ve *oikos* içindeki ekonomik rollerini birbirlerini tamamlayıcı olarak görmeyi yeğlemiştir (1994: 36). Bu nedenle genç kız

⁶⁴ Spartalı kadının spor açısından faaliyetleri erkeklerle yaptığı beden talimleriyle sınırlı değildir, kadınlar Sparta'da güreş ve yarış gibi fiziksel performans getiren yarışmalara da katılabilmekteydiler. Blundell 1995: 152; Fleck, Hanssen 2009: 235, Xen. *Lac.* 1.4.

erkeğin evine ilk adım attığı andan itibaren *oikos*'un bir parçası olarak görülmüş ve alacağı eğitimle *oikos* içindeki işlerin sorumluluğunu yükleneyeceği yeni bir hayata başlamıştır. Erkek tarafından verilen bu eğitim Ksenophon'a göre çok önemlidir, çünkü eşler arasında sürecek iyi bir ilişki *oikos*'un kalkınması açısından birincil değerdedir.

Anlatılanlar, *oikos*'u üretimin gerçekleştiği sosyal bir birim olarak karşımıza çıkarırken Ksenophon bu sosyal birime, farklı yapıları getirdiği rollerle birbirini tamamlayan kadın ve erkeğin kurduğu bir "ortaklık" gözüyle yaklaşmaktadır. Bu ortaklık içerisinde ise kadın, tanrısal bir temele dayanan cinsiyete dayalı iş bölümü ile yapılaşımına uygun olarak *oikos* içindeki işlerle sınırlı kalacak, ancak *oikos*'u tam anlamıyla idare edebilecektir. *Oikos* içerisindeki harcamalardan, malların depolanıp paylaşılmasından, evin düzeninden, kölelerin eğitiminden ve denetiminden sorumlu kişi olarak kadın, mutlak otorite sahibi bir kraliçe gibi gücünü kullanabilmektedir. Hatta yeri geldiğinde kocası üzerinde bile bu otoriteyi işletmesi mümkündür.

Ksenophon'un eserde evliliği geleneksel bakış açısıyla salt üreme odaklı görmemekte, çizdiği eğitilmiş yeni kadın portresi ile evliliği kadının da erkekle eşit şekilde katıldığı üretim üzerine sosyal bir dayanışma, işbirliği olarak görmektedir. Evliliği eşler arasında kurulan bir ortaklık olarak gören yazar, bu ortaklığı *oikos*'un mal varlığı, çocuklar ve eşlerin kendi bedenleri üzerinden üç boyutuyla ele alarak yazar iyi bir evliliğin çerçevesini de çizmiş oluyordu. Daha önce evlilik ve ev yaşamı üzerine bu tarz bilgiler veren bir esere rastlamadığımız için, Ksenophon'un eseri Yunan edebiyatında özel hayat üzerine yazılmış kapsamlı ilk çalışma olarak kabul edilmiş ve başta Aristoteles, Pseudo Aristoteles ve Cicero'nun çevirisi yoluyla olmak üzere kendinden sonraki kuşaklarca da örnek alınmıştır.⁶⁵ Bu anlamda Ksenophon'un çizdiği kadın portresinin, kadının hem *oikos* hem de toplumsal yaşamdaki statüsü ve imajı açısından sonraki kuşakları da olumlu olarak etkilemesi muhtemel gözükmektedir.

Ksenophon'un Oikonomikos'unun tarihsel değerine daha çok yer veren bazı araştırmacılar yazarın anlattığı kadın imajına da bu doğrultuda yaklaşmaktadırlar. Bunlardan biri olan Oost, Ksenophon'un kadınlara karşı izlediği tutuma yer veren çalışmasında; Iskhomakhos'un karısının toplumun elit tabakasına mensup bir aileden seçilmiş olması nedeniyle, Ksenophon'un Eski Yunan'daki sıradan kadının toplumsal yaşamdaki genel durumu hakkında bize bilgi vermediğini düşünmektedir. Hatta araştırmacı, eserin Ksenophon'un Sparta'daki sürgün yıllarında yazılmış olmasından ötürü,

⁶⁵ Pomeroy 1994: 68-90.

anlatılanların tam anlamıyla Atina ailelerinin gerçek durumunu yansıtmadığını da ileri sürer. Ancak, Ksenophon'un gençlik yıllarında Atina'da büyümüş olması nedeniyle oradaki genel eğilimleri ve önyargıları belli bir oranda yansıtır.⁶⁶ Ancak eseri Zaten yazarın farklı ülke deneyimleri nedeniyle Atina, Sparta ve Pers toplumlarının hepsinin birden etkisinin Ksenophon üzerinde geçerli olacağını baştan kabul etmek gerekir. Dolayısıyla evlilik ve kadına yaklaşımında da söz konusu toplumların etkileri kaçınılmaz olacaktır.

Burada asıl önemli nokta, çalışmanın en başında M.Ö.4.yy.'a özgü olarak nitelediğimiz devlet yönetimi ve ev idaresi arasında görülen paralellikler üzerine çalışmalarına yer veren yazarlardan biri olan Ksenophon'un *oikos* ve *polis* arasında hem işleyiş hem de yönetsel bağlardan ötürü gördüğü yakın ilişkiyi eserine yansıtmış olmasıdır. Lu'ya göre Ksenophon bize *polis*'te (devlette) karşılaşılan kamusal işlerle *oikos*'ta yapılan işleri birbirinden ayrılmaz benzer işler olarak görmüş ve bunları kadın ve erkek arasında *oikos*'un dışında ve içinde yapılan işler olarak paylaştırmıştır. Böylece Ksenophon kamusal alandaki düzenlemelerle ilgili eğitimi *oikos* yani ev düzlemine taşıyarak kadını bu eğitimin önemli bir parçası yapmıştır.⁶⁷ Toplumsal hayattan tecrit edilen kadın bu yolla bir şekilde kamusal eğitimin ve düzenin *oikos*'taki bir parçası ve uygulayıcısı olmuş oluyordu.

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

- Anderson 1974: J. K. Anderson, *Xenophon*, New York 1974
- Ar. *Lys.* (Aristophanes, *Lysistrata*) = *Aristophanes: Comoediae*, F. W. Hall, W. M. Geldart (ed.), Oxford 1907
- Arist. *Pol.* (Aristoteles, *Politica*) = *Politika*, Çev.: M. Tuncay, Remzi Kitabevi, İstanbul 2006
- Arist. *Oec.* (Aristoteles, *Oec.onomica*) = *Metaphysics, X-XIV, Oec.onomica, Magna Moralia*, H. Tredennick, G.C. Armstrong (tr.), XVIII, London 1935 (*Loeb Classical Library*)
- Athanassakis 2004: A.N. Athanassakis, *Hesiod: Theogony, Works and Days, Shields*, Baltimore 2004
- Blundell 1995: S. Blundell, *Women in Ancient Greece*, Harvard University Press 1995

⁶⁶ Oost 1978: 225.

⁶⁷ Lu 2014: 242-247

- Brock 2013: H. Brock, *Greek Political Imagery from Homer to Aristotle*, London/New York 2013
- Brock 1994: R. Brock, «The Labour of Women in Classical Athens », CQ 44, 1994: 336-346.
- Campbell 2003: K.M. Campbell (ed.), *Marriage and Family in the Biblical World*, Intersivarsity 2003
- Cohen/Gagarin 2005: D. J. Cohen, M. Gagarin (ed.), *The Cambridge Companion to Ancient Greek Law*, Cambridge 2005
- Cousins 2004: A.D. Cousins, «Humanism, Female Education, and Myth: Erasmus, Vives and More's to "Candidus"», JHI 65, 2004: 213-230
- Cox 1998: C. A. Cox, *Household Interests: Property, Marriage Strategies, and Family Dynamics in Ancient Athens*, Princeton/New Jersey 1998
- CQ The Classical Quarterly
- CW The Classical World.
- Danzig 2003: G. Danzig, «Why Socrates was Not a Farmer: Xenophon's Oec.onomicus as a Philosophical Dialogue», G&Rome 50, 2003: 57-76.
- Davies 1971: J. K. Davies, *Athenian Propertied Families*, Oxford 1971
- Demand 1994: N. Demand, *Birth, Death, and Motherhood in Classical Greece*, London 1994
- Dem. (Demosthenes, *In Neaeram*), *Against Neaera*, Çev., N. W. DeWitt, Ph.D., Harvard University Press, London 1949.
- Diog. Laert. (Diogenes Laertios) = *Ünlü Filozofların Yaşam ve Öğretileri*, Çev.: Candan Şentuna, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007
- Econ Gov* *Economics of Governance*
- Eur. Hipp. (Euripides, *Hippolytus*) = *Euripides: Cyclops, Alcestis, Medea*, D. Kovacs (ed.), Vol. XII, London 1994 (Loeb Classical Library)
- Fleck/ Hanssen 2009 R. K. Fleck, F. A. Hanssen, « "Rulers ruled by women: an economic analysis of the rise and fall of women's rights in Ancient Sparta», *Econ Gov* 10, 2009: 221-245
- Foxhall 2013: L. Foxhall, *Studying Gender in Classical Antiquity*, Cambridge/New York 2013
- Glenn 1994: C. Glenn, «Sex, Lies, and Manuscript: Refiguring Aspasia in the History of Rhetoric », *College Composition and Communication* 45, 1994: 180-199

- Gray 2010a: V. J. Gray, «Introduction», şurada: Gray 2010b: 1-30
- Gray2010b: V.J. Gray (ed.), *Xenophon*, Oxford 2010
- G&Rome Greece and Rome
- JHI Journal of the History of Ideas
- Harrison 1968: A. R. W. Harrison, *The Law of Athens: Family and Property*, Oxford 1968
- Hes. *Op.* (Hesiodos, *Opera et Dies*) = *Hesiodos, Eseri ve Kaynakları*, Çev.: S. Eyüboğlu – A. Erhat, Ankara 1977
- Lu 2014: H. Lu, *Xenophon's Theory of Moral Education*, Edinburg 2014 (Edinburg Üniversitesi Yayınlanmış Doktora Tezi)
- Maclachlan 2012: B. Maclachlan, *Women in Ancient Greece*, London/New York 2012
- Men. *Pk.* (Menandros, *Pericimonere*) = *Menander: Heros. Theophoroumene. Karchedonios. Kitharistes. Kolax. Koneiazomenai. Leukadia. Misoumenos. Perikeiromene. Perinthia*, W. G. Arnott (ed.), Vol. II, London 1997 (Loeb Classical Library)
- Morgan 2010: J. Morgan, *The Classical Greek House*, Bristol 2010
- Nagle 2006: D. B. Nagle, *The Household as the Foundation of Aristotle's Polis*, Cambridge.
- OCD³ *The Oxford Classical Dictionary* (Üçüncü Basım), S. Hornblower – A. Spawforth. (ed.), Oxford/New York 2003
- Patterson 1991: C. B. Patterson, «Marriage and married Woman in Athenian Law », şurada Pomeroy 1991: 48-72
- Patterson 2005. C. Patterson, «Athenian Citizenship Law», şurada Cohen-Gagarin 2005: 267-290
- Pomeroy 1975: S. Pomeroy, *Goddesses, Whores, Wives, and Slaves: Women in Classical Antiquity*, New York 1975
- Pomeroy 1991: S. Pomeroy(ed.), *Women's History and Ancient History*, Chapel Hill 1991.
- Pomeroy 1994: S. Pomeroy, *Xenophon Oeconomicus: A Social and Historical Commentary*, Oxford/New York.
- Pl. *Alc.* (Platon, *Alcibiades*) = *Plato: Charmides. Alcibiades I and II. Hipparchus. The Lovers. Theages. Minos. Epinomis*, W. R. M. Lamb (tr.), Vol. XII, London 1927 (Loeb Classical Library)

- Pl. *Leg.* (Platon, *Leges*) = Yasalar, Çev., C. Şentuna – S. Babür, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007
- Pl. *Plt.* (Platon, *Politicus*) = *Plato: Statesman. Philebus. Ion*, H. N. Fowler, W. R. M. Lamb (tr.), Vol. VIII, London 1925 (*Loeb Classical Library*)
- Pl. *Resp.* (Platon, *Respublica*) = *Devlet*, Çev.: S. Eyüboğlu – M. A. Cimcoz, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007
- Plut. Vit. Lyc. (Plutarkhos, *Vitae Parallelae: Lycurgus*) = *Plutarch Lives: Theseus and Romulus. Lycurgus and Numa. Solon and Publicola*, B. Perrin (tr.), Vol. I, London 1914 (*Loeb Classical Library*)
- Powell 1994: A. Powell (ed.), *The Shadow of Sparta*, London/New York, 1994
- OCD*³ *The Oxford Classical Dictionary* (Üçüncü Basım), S. Hornblower – A. Spawforth. (ed.), Oxford/New York 2003
- Oost 1978: S. I. Oost, «Xenophon's Attitude Toward Women», *CW* 71, 1978: 225-236
- Sutton 2004: R.F. Sutton, «Family Portraits: Recognizing the "Oikos" on Attic Red-Figure Pottery», *Hesperia Supplements* 33, *XAPIΣ: Essays in Honor of Sara A. Immerwahr*, 2004: 327-350
- Tuplin 1994: C. Tuplin, «Xenophon, Sparta and the Cyropaedia», şurada: Powell 1994: 127-182
- Thuc. (Thucydides, *Historiae*) = Thucydides: *History of Peloponnesian War*, C. F. Smith (tr.), Vol.I, Cambridge 1919 (*Loeb Classical Library*)
- Xen. *Oec.* (Xenophon, *Oeconomicus*) = *Xenophon: Memorabilia and Oeconomicus*, E. C. Marchant (ed.), IV, London 1923 (*Loeb Classical Library*)
- Xen. *Lac.* (Xenophon, *Respublica Lacedaemoniorum*) = *Xenophon Scripta Minora: Hiero. Agesilaus. Constitution of the Lacedaemonians. Ways and Means. Cavalry Commander. Art of Horsemanship. On Hunting. Constitution of the Athenians*, E.C. Marchant, G.W. Bowersock (ed.), Vol. VII, London 1925 (*Loeb Classical Library*)
- Zamfir 2013: K. Zamfir, *Men and Women in the Household of God: A Contextual Approach to Roles and Ministries in the Pastoral Epistles*, Göttingen 2013

